

ERLANDERS mijn *streek*

2017
NUMMER 2

THEMA

Schimmen van vergeten soldaten

Beschamende keuzes,
maar oh zo menselijk:
Limburgers in de Waffen-SS

THEMA

Aankoop en exploitatie
van de Zevensprong in
Craubeek

Ofwel: hoe Heerlen in Voerendaal
een 'goudmijn' kocht

UITGELICHT

500 jaar Reformatie

VOOR UW EER EN GEWETEN
OP !- TEGEN HET BOLSJEWISME
DE WAFFEN **⚡⚡** ROEPT U!

Over mijn streek

Omslag:

Een van de talrijke affiches die werven om in te treden bij de Waffen-SS. Foto: NIOD

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen.
Tel. 06-10416501.
E-mail: redactie@MijnStreek-Parkstad.nl
website: www.MijnStreek-Parkstad.nl
Bankrekening: NL 86 INGB 0002 0699 07
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
K. Smeets-Limpens, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr.ir. J. Smeets;
drs. A. Quaedackers.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
S. van Daal BA; drs. M. van Dijk;
dr. F. Gerards; W. Nolten; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs:

Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 2 – 2017

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 19,90 of € 18,90 bij automatische incasso. Looptijd van een abonnement is uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers van dat jaar nageleverd.
Prijs van dit nummer: € 6,-, excl. porto- en verpakingskosten.

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems
Druk: Schrijen-Lippertz

Soms krijg ik van lezers en mensen die ik ontmoet op lezingen of vergaderingen de vraag of er niet te veel onderlinge verschillen zijn binnen de regio die we nu Parkstad Limburg noemen. Is er niet te veel rivaliteit tussen bijvoorbeeld Kerkrade en Heerlen? En om maar eens de actualiteit op te pakken: Hoe liggen verhoudingen tussen Landgraaf en Heerlen nu werkelijk?

Het roept meteen ook de vraag op of de Mijnstreek vroeger wel een geheel vormde, ik heb het dan over de oostelijke Mijnstreek, zo ongeveer hetzelfde gebied als Parkstad Limburg nu. Daar constateer je al, dat men de oostelijke mijnstreek al onderverdeelde in de 'Oude Mijnstreek' en de nieuwe, moderne. Maar waar liggen dan de grenzen ervan? Horen de moderne mijnen van Eygelshoven en Spekholzerheide dan bij de oude mijnstreek? Of bedoelde men hier alleen het gebied rond de Domaniale mee? De grenzen van de afbakening zijn vaag of anders gezegd: grijs.

De homogeniteit van het gebied is van oudsher overigens ver te zoeken. Wellicht dat het in de Romeinse tijd wat meer homogeen was – ik bedoel dan onder één bestuurlijke eenheid –, vanaf de middeleeuwen zijn er grillige grenzen tussen de kernen uit de regio. Je hebt dan het Land van Rode en het Land van Herle, terwijl Eygelshoven dan Guliks gebied is en Rimburch een vrije rijksheerlijkheid. En viel Abdissenbosch niet onder de abdis van Thorn? Om het nog wat ingewikkelder te maken: na 1661/3 komen er nieuwe grenzen bij binnen de twee landjes als het gebied verdeeld wordt tussen Spanje en de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De Spaanse delen worden in 1713 Oostenrijks en in 1778 wordt Rimburch bij het Land van Rode gevoegd.

Kun je dan spreken van één streek? De inwoners identificeerden zich wijselijk alleen maar met het dorp waar ze woonden of geboren waren. Toen de Fransen in 1794 de regio veroverden veranderde er weer het een en ander.

Zorgde misschien dan toch de laat 19de-eeuwse ontwikkeling van de industrie en de opkomst en bloei van de mijnstreek ervoor dat ondanks de immigratie van veel vreemdelingen er een stukje trots op de regio als economische motor van Nederland ontstond en men een waardige inwoner van de mijnstreek was? De meerderheid van de mannen was mijnwerker en dus koempel en vele anderen waren van deze nieuwe economische zuil afhankelijk. Dus was het toch 'mijn streek'?

Voor mij in ieder geval wel. Hoewel ik in het noorden van Nederland geboren ben, voel ik me na meer dan 60 jaar wonen (schoolgaan en werken) in deze regio echt met de regio verbonden. Het is mijn streek geworden, waar ik geniet van de bonte en veelzijdige geschiedenis en oude verworvenheden als de kastelen en archeologische ontdekkingen, maar ook van nieuwe verworvenheden als Gaia Zoo, de 'Grand Canyon' die in Brunssum komt of de lange trap bij Snowworld in Landgraaf en de straks – ondanks de behoorlijke ingreep in het landschap – toch wel handige buitenring.

In dit nummer belichten enkele auteurs weer wat aspecten uit de rijke regionale historie. Jawel, in *MijnStreek* gaat het over mijn streek!

Roelof Braad
hoofdredacteur

Thema

- 4 Schimmen van vergeten soldaten
Beschamende keuzes, maar oh zo menselijk: Limburgers in de Waffen-SS
Lou Heynens

Ingezoomd

- 10 Aankoop en exploitatie van de Zevensprong in Craubeek
Ofwel: hoe Heerlen in Voerendaal een 'goudmijn' kocht
Frans Gerards

Merkwaardig verhaal(d)

- 19 Een foto die in dit jaar 100 jaar oud wordt

- 20 Een vergiftigingsgeval in de Kouvenderstraat in Hoensbroek
Paul Borger

Geschiedenis actueel

- 22 Bakker met sterren
110 jaar – vier generaties bakkerij Voncken
Roelof Braad

Portret

- 26 Schriebl & Hupperts
"Ich bin ein Musikant und komm aus Oberwald" (Karl Schriebl)
Wim Nolten

Uitgelicht

- 29 500 jaar Reformatie
Koos Linders

Aangestipt

- 33 Roelof Braad, Anita Quaedackers, Sander van Daal en Wim Nolten

Mo(nu)mentje ...

Dit keer een wat lastige puzzel in onze rubriek Mo(nu)mentje. Het gebouw op de foto is al in december 1963 onder de slopershamer gekomen. Wie weet waar in Parkstad (niet Heerlen) het gebouw stond en misschien ook waarvoor het (als laatste) diende? We verloten weer een boek, de tweede (herziene en verbeterde) druk van 'Settela en Willy – het geheim van de Heksenberg'. Uw antwoord kunt u mailen naar hoofdredacteur@mijnstreek-parkstad.nl, of indienen via een persoonlijk bericht bij het bericht hierover op de facebookpagina van Het Land van Herle of per post toezenden aan Redactie MijnStreek, p.a. Historisch Goud, Postbus 1, 6400 AA Heerlen. Inzenden kan tot 15 augustus 2017.

LOU HEYNENS

M.L. (Lou) Heynens (1943) is publicist, dichter, beeldend kunstenaar en uitgever. Hij publiceerde in tal van tijdschriften over kastelen, adel en genealogie.

Schimmen van vergeten soldaten

Beschamende keuzes, maar oh zo menselijk:
Limburgers in de Waffen-SS

Toen de neef van mijn vader, Pierre Heijns uit Hulsberg, in een van de eerste oorlogsjaren toetrad tot de Waffen-SS, maakte hij een non-conformistische keuze en werkte hij vervolgens mee aan de instandhouding van een systeem waarin volledig conformisme de verplichtende norm was. Het werd in feite een aanleren van een soldatenleven vol dood en verderf. Toch staat, in het bijzonder in deze bijdrage, het 'goed' of 'fout' niet ter discussie. Ongeveer 25.000 Nederlanders kozen vanaf 1940 voor indiensttreding bij een 'vreemde' – Duitse – Krijgsmacht, in deze de *Schutzstaffel (SS)* van *Reichsführer* Heinrich Himmler.¹ Hiermee verloren zij automatisch – als gevolg van de toen geldende wetgeving! – hun Nederlanderschap en werden zij stateloos, ofschoon zij in de ogen van de Duitsers als 'Nederlanders' beschouwd bleven.² Bij een *Führererlaß* van 19 mei 1943 door Adolf Hitler hadden deze voormalige 'Nederlanders' de Duitse nationaliteit gekregen.³ Elf- tot twaalfduizend personen hebben in of na 1953 hun vroegere nationaliteit, ofwel door gratieverlening ofwel op eigen verzoek, teruggekregen. Een onbekend aantal geldt als vermist, gesneuveld of als persoon van wie het lot onbekend is gebleven. De Nederlandse *Staatscourant* publiceerde regelmatig lijsten van personen die hun Nederlanderschap kwijt waren geraakt als gevolg van de indiensttreding bij een 'vreemde krijgsmacht'.⁴ Vanaf de bezetting van ons land bleef de

Staatscourant weliswaar verder verschijnen, alleen nu onder regie van de bezettende macht. In hoeverre nu de opgave van het aantal namen conform de werkelijkheid was, is verder onderzoek waard. Mogelijk dient men rekening te houden met het feit dat het op Zuid-Limburg betrekking hebbende aantal aanmerkelijk kan toenemen aangezien de helft van de *Waffen-SS'ers* uit Valkenburg niet in de lijsten van de *Staatscourant* voorkomt.⁵

Een eerste inventarisatie

Als referentiekader fungeert hier de man/soldaat die zijn eigen vertrouwde wereld verlaat om in een andere, onbekende, hier die van de *Waffen-SS*, op te gaan. Een bijzondere bijkomstigheid aan deze verandering is dat de mannen en jongens die voorheen als mijnwerkers hun brood verdienden, al in een 'wereld' hadden vertoefd die voor het overgrote deel van de bevolking onbekend zou blijven. Met de befaamde 'kompmentaliteit' schakelden een onbekend aantal personen over naar een leger waar een gelijksoortige mentaliteit heerst. Uit Zuid-Limburg zijn – volgens de genoemde lijsten – ongeveer 635 personen: mannen, jongens en ook een klein aantal vrouwen, in dienst van de vijandelijke en nationaal-socialistisch *geprägte* krijgsmacht c.q. *Waffen-SS* getreden. Volgens mijn onderzoek waren dat in de mijnstreek onder voorbehoud 366 personen.⁶

Een 17 jaar oude Nederlandse SS-er. Foto: US National Archives (NARA).

De krijgsmachtformaties waarvan zij deel hebben uitgemaakt

Het immense leger waarmee 'grootinquisiteur' en *Führer* Adolf Hitler de wereld wilde veroveren telde circa 17 miljoen mannen en jongens terwijl onduidelijk is of hierbij dienstdoende vrouwen inbegrepen zijn.⁷ Hierbij dient vermeld te worden dat vooral de *Luftwaffe* (luchtmacht) een aantal uitzonderlijk moedige en avontuurlijke vrouwen telde die als pilote dienst hebben gedaan in het 'Universum van de dood'. Een van de beroemdste – ze was testvlieger en ergonome – was de Joodse Melitta Schiller (in 1945 door geallieerden uit de lucht geschoten), die door haar in 1937 gesloten huwelijk met Alexander Schenk Graf von Stauffenberg, de schoonzus van de aanslagpleger op Hitler werd.⁸

Na de overval op en de bezetting van ons land door de legers van het Duitse NS-regime, werd ook Nederland (in deze de Nationaal-Socialistische Beweging) gevraagd een aandeel mensen te leveren voor de fascistische veroveringslegers. Onder grote druk van *NS-Reichskommissar* dr. Arthur Seyß-Inquart en *SS-Führer* Hanns Albin Rauter wist de NSB-leider ir. Anton Mussert een 'formatie' van mannen bijeen te krijgen die vanaf 11 september 1940 de 'Nederlandsche SS afdeling IX' vormde. Het streven van de nazi's was een groot leger waarin ook plaats was voor mannen en jongens uit 'Germaanse' landen, zoals België (i.c. Vlaanderen), Denemarken, Nederland en Noorwegen. De ideeën hierover van Mussert sloten niet aan bij het streven van de nazi's dat uitging naar een Groot Germaans Rijk. Het duurde dan ook niet lang of de vrijwilligers werden met de nodige trucs 'geïncorporeerd' in de *Waffen-SS*. Er werd om die reden in december 1940 de *SS-Panzer-Division Wiking* opgericht die bekend stond als fanatieke en harde divisie. Zij streed vooral in Polen, de Oekraïne en Rusland. Ook werd een

Affiche, collectie NIOD

Freiwilligenlegion 'Niederlande' als *Sondereinheit der Waffen-SS* gevormd. Vervolgens werden er in april 1941 'Nederlanders' opgenomen in de *SS-Freiwilligen-Panzer Grenadier-Division Nordland* om op 24 september 1941 op te gaan in het 'Legion' dat in november 1942 omgedoopt werd tot *Germanische-SS*. In een wanhopige laatste poging werd tijdens de 'eindstrijd' nog een *SS-Freiwilligen-Panzer Grenadier-Division (niederländische Brigade nr. 1)* opgericht die zich in mei 1945 overgaf aan de Amerikaanse troepen. Zo als bekend moge zijn bestond de *Schutzstaffel (SS)* uit de *Waffen-SS*, de gewapende militaire tak, en de *Allgemeine-SS*, de civiele organisatie verantwoordelijk voor onder meer de administratie ('de kneuzen').⁹

Het nieuwe referentiekader of de transformatie van de mijnwerker tot soldaat of SS-er

Handelen – keuzes maken – is primair een daad van zelfopenbaring; van zelfonthulling. Niet alleen in het spreken tonen mensen zichzelf, maar nog meer door hun handelingen worden zij tot handelend subject; 'iemand' in de wereld; de maatschappij. Het handelen of spreken wordt pas politiek wanneer

Wie was die 'gewone' soldaat? Foto: US National Archives (NARA)

Heinrich Himmler, bezoekt de Waffen-SS in 1944 aan het Oostfront.

Foto: Ullstein Verlag

Foto: Ullstein Verlag

Een van de terugkerende problemen voor iedere soldaat: het vastlopen van voertuigen en tanks, een welkome gelegenheid voor het plaatselijke verzet om in te grijpen. Foto: Ullstein Verlag

Hitlers opdracht bij de overval op de Sovjet-Unie: 'vernietig alles wat weerstand biedt', een opdracht die plichtsgetrouw wordt uitgevoerd. Hier verlaten soldaten een uitgemoord en in brand gestoken dorp in de Oekraïne. Foto: Ullstein Verlag

deze onthulling door de keuze voor een ideologisch denkbeeld of ideaal, publiekelijk wordt. Het publiek is dus datgene waarvoor je naar buiten treedt. Het publieke domein biedt de mens de mogelijkheid om door anderen gezien en gehoord te worden en hierdoor verkrijgt de persoon zijn identiteit.¹⁰

Tot de historisch belangrijkste ontdekking van de jaren negentig van de vorige eeuw behoort de immense archiefvondst van de 'Abhörprotokolle' van Duitse gevangenen door de Britse (*Human Intelligence*) en US-Amerikaanse (*Prisoner of War Intelligence*) geheime diensten.¹¹ Deze maakten meteen ook korte metten met het door vele belanghebbenden in leven gehouden verhaal over een 'correcte' *Wehrmacht*. Zeker, Himmlers SS of 'Mörderbande' was een ander verhaal, maar bij de *Wehrmacht* zou het feitelijk gaan om 'fatsoenlijke' mannen en jongens die enkel hun soldatenplicht deden. De getranscribeerde weergaven van de afgeluisterde gesprekken tussen Duitse militairen – van allerlei rang en discipline – vertellen een ontluisterend verhaal over de schanddaden, verkrachtingen, moord- en vernietigingspraktijken die mede bedreven werden, ook op eigen houtje!, door onder andere de 'gewone' soldaat.¹² Het is een feit dat mensen tot buitengewoon nobele, idealistische daden in staat zijn maar ook dat zij, vooral in groepsverband, onder bepaalde culturele c.q. politieke omstandigheden, in staat zijn tot uitingen van geweld, erger dan het cliché 'beestachtig' beschrijft, maar dat niet tot hun bewustzijn toelaten.

Wie was die 'gewone' soldaat, hier de aspirant Waffen-SS'er? Vanwege het vermogen zich in een ander in te leven – de auteur dezes vervulde in de periode 1962-1964 zijn eigen diensplicht waarvan het grootste deel in de Bondsrepubliek (NATO-Kamp

Bergen-Belsen/Hohne) werd doorgebracht – is het bij benadering mogelijk, hier de 'transformatie' van bakker, winkelbediende of fabrieksarbeider tot soldaat in het kort weer te geven. Dit zonder naar een van de Zuid-Limburgse Waffen-SS'ers persoonlijk te wijzen. Het wil slechts door een korte inkijk te geven een bijdrage leveren aan ons vermogen te oordelen over mensen die in de opinie van politiek en justitie 'goed fout' waren.

Wie soldaat wordt moet leven op een manier die past bij soldaten

Onze intuïties aangaande hoe te handelen worden gevormd met behulp van voorbeelden en zijn dus het gevolg van een waarnemingsproces. Het zien van een jongeman in soldatenuiform roept nog steeds bij menig toeschouwer bepaalde emoties op. Mogelijk appelleert het beeld aan oerinstincten, maar ook aan bewondering of zelfs medeleven. In zulke momenten ontstaat er een persoonlijke mening; een oordeel dat gedeeld wil worden. Na de vestiging van het bezetterregime in ons land verschenen op druk bezochte plekken posters met een oproep om in dienst te treden bij de *Waffen-SS* (zie foto). De werfkracht die uitging van die oproep, appelleerde niet alleen aan een ideologische zaak – vechten tegen het Bolsjewisme – maar verzekerde de rekrut ook van verandering (in levensstijl en status) en beloofde een nieuwe socialisatie (die van militair).

Wie hier aan gehoor wilde geven moest eerst proberen te herkennen wat hem bewoog, om vervolgens nog een aantal barrières te nemen. Was de familie al fascistisch of nationaal-socialistisch 'geïnfecteerd' dan was de nog af te leggen route wat makkelijker. Er zijn tal van redenen te noemen waarom men aan de oproep gehoor geeft. Buiten het avontuur

dat de vechtlustige en de ambitieuze personen aanspreekt, zijn er ook antidemocraten en antisemieten te noemen, mannen met angst voor het Sovjet-Bolsjewisme, maar ook het boefje, de gefrustreerde of de ongeziene met geldingsdrang. En verder niet te vergeten aanleg, milieu en kennis waaruit autonome activiteit voortvloeit. Indiensttreding bij een vijandelijke macht (staat) of collaboratie hiermee, heeft overigens geen morele rechtvaardiging. Toch was niet iedereen welkom... Er werden hoge eisen gesteld zoals absolute gehoorzaamheid, een goede gezondheid en een onberispelijke Arische (Germaanse) afstamming die minstens tot 1800 onbesmet moest zijn door Joodse voorouders. Na een militaire keuring in Venlo [...], volgde het afleggen van de eed van trouw op *Führer* en *Oberbefehlshaber des Heeres* Adolf Hitler. In een volgend stadium volgde een kazerne- of officiers-basisopleiding in het Duitse Bad Tölz of Braunschweig en later in het Franse Sennheim in de Elzas. Het doorlopen van deze stadia behoort tot de meest ingrijpende, transformerende gebeurtenissen in het leven van de soldaat-in-wording. Hij komt te verkeren in een reeks van onderlinge afhankelijkheden die hem aan 'andere' mensen (soldaten) bindt maar die hem ook beperkt, zelfs in wat erop het persoonlijk vlak te beslissen valt of te doen staat. Indiensttreding bij een leger behoort tot de meest ingrijpende socialisatieprocessen die er bestaan. De aankomende soldaat; de rekrut wordt min of meer omgevormd; geherprogrammeerd tot een totaal ander mens. Het 'oude' leven blijft slechts voortbestaan in steeds meer vervagende contouren. Het oude referentiekader verdwijnt als sneeuw voor de zon. De bakkersknecht, de student, de mijnwerker en de kantoorbediende hebben afgedaan en bestaan hooguit nog in een gesprek met de nieuwe kameraden. Als de administratieve formaliteiten achter de

Het Derde Rijk demonstreert 'Macht und Herrlichkeit'; de Führer (links in beeld) neemt in Berlijn een parade van SS-troepen af. Foto: UFA-Bilddienst

rug zijn begint de rigide transformatie tot militair: uitkleden tot op de huid om jezelf vervolgens in een totaal nieuwe outfit voor de spiegel terug te vinden. De kapper zorgt voor het standaardkapsel. De brillendragers krijgen een 'dienstfiets' op hun neus. Alles, maar dan ook werkelijk alles – zelfs de zakdoeken! – zijn 'militair'. Na enkele dagen van wennen – en heimwee? – ontstaat er een ongekend soort 'kameraadschap', mede door het feit dat je alles als compagnie of groep samen doet en ondergaat. Het is de meest intens beleefde mannenwereld die er bestaat: samen eten, uit- en aankleden en slapen in dezelfde ruimte. De training is zwaar maar levert een verdere bijdrage aan een onvergetelijke samenhang, die soms heel ver kan gaan. Je bekommeren om de ander die achter dreigt te blijven, het delen van wat je hebt en ga zo maar door. Het betekent voor de meesten een hemelsbreed verschil met het leven binnen het gezinsverband. Voor mij persoonlijk waren mijn dienstkameraden mij vertrouwd dan mijn zes broers thuis. De 'waarneming' van wat leven is, valt niet te vergelijken met wat ooit was. Door de aanhoudende drill – van opstaan tot slapen gaan – verandert de lichaamshouding, zelfs de manier van bewegen en spreken. Als de rekrut na maanden voor het eerst op verlof naar zijn 'oude' woonplaats en zijn familie gaat, komt hij in een

vreemdsoortige wereld terecht, een wereld waarin hij een vreemde is. Afwijkend gedrag van een soldaat wordt niet geduld daar het niet alleen de 'Geisteshaltung' of mentaliteit van het leger (onderdeel) zou kunnen veranderen, maar ook verzwakken.

De nieuwe habitus verwekt dus een geheel nieuwe en eigenaardige vorm van rationaliteit die uiteindelijk tot het beoogde doel voert: een vechtersmentaliteit met ongekende realiteiten, in dit specifieke geval ten gunste van Hitlers Derde Rijk.¹³

Een korte, voorlopige analyse

De *Staatscourant* is het officiële instrument om onder andere de wijziging in de identiteit – zoals hier het verlies van het Nederlanderschap – te publiceren. Dat gebeurt in de regel door de familienaam, de voorna(m)en, de datum en plaats van geboorte en de woonplaats publiek te maken. Hieruit valt op te maken dat de actoren in diverse leeftijdscategorieën zijn onder te brengen. Over verdere gegevens tot de datum van 'uittreden' beschikt vermoedelijk enkel de gemeentelijke administratie. Voor het verdere verloop van de levens (of de dood van de betrokkenen) is men aangewezen op familie of van gegevens die opduiken in archieven etc.

Voor de lezers van 'MijnStreek' heb ik een voorlopig – mogelijk nog te aan te vullen – overzicht gemaakt van de (woon-)plaatsen waaruit de soldaten afkomstig zijn:

Amstenrade (5),
Bingelrade (3),
Bocholtz (2),
Brunssum (42),
Eygelshoven (22),
Heerlen (112),
Hoensbroek (55),
Kerkrade (60),
Nieuwenhagen (16),
Oirsbeek (2),
Schaesberg (19),
Schinnen (2),
Schinveld (4),
Simpelveld (2),
Ubach over Worms (17) en
Vaals (4).

Bij elkaar opgeteld zijn dat 366 personen. Wijzigingen voorbehouden.

De oudste die (in 1941) dienst nam was Antonius Scheepers uit Heerlen, geboren in 1883 (58 jaar); de jongste die (in 1941) dienst nam, was Max Peter Anton Weisz, uit Heerlen, geboren 9 augustus 1923 (17 jaar); het geboortjaar 1920 was het 'meest vruchtbare' jaar voor de *Waffen-SS*, daar er 33 eenentwintigjarigen intraden, met als 'leverancier' van het grootste aantal Hoensbroek (7); 18 personen waren geboren voor 1900, waaronder twee vrouwen; vier vrouwen waren bij hun intreden ongehuwd.

Ik wil deze bijdrage besluiten met een, hier als ironische bedoelde kanttekening, citaat uit het werk van de Poolse dichter Zbigniew Herbert: '... het is niet jouw bestemming politieke triomfen te vieren noch het eigen volk te behagen. Je moet trouw blijven aan verloren zaken, onaangename dingen zeggen, protest wekken. Je zult slaag oogsten van je eigen mensen en van vreemden, want alleen zo verwerf je het goed dat je nooit zult verwerven.'¹⁴

Noten

1. Frederik Müllers, *Des Teufels Soldaten? Denk- und Deutungsmuster von Soldaten der Waffen-SS* [Mainz 2011].
2. Het ontnemen van de Nederlandse nationaliteit heeft de volgende kernpunten: De Wet op het Nederlanderschap uit 1892 (Staatsblad 1892, nr. 268) bepaalde in artikel 7, lid 4 dat het Nederlanderschap verloren wordt 'door zich zonder ons verlof te begeven in vreemde krijgs- of staatsdienst'. Deze wet is dus niet tot stand gekomen binnen het kader van de berechting na de Tweede Wereldoorlog. Ook diegenen die bijvoorbeeld in de jaren 30 van de twintigste eeuw in Spanje aan republikeinse zijde hadden gevochten, verloren hun Nederlanderschap. Onder vreemde krijgsdienst werden tijdens de Tweede Wereldoorlog de volgende organisaties verstaan: de Waffen SS, Vrijwilligers Legioen Nederland (als onderdeel van de SS), Landwachter (later Landstorm), Nationaalsocialistisches Kraftfahrerkorps (transporttroepen), Volkssturm, Wachabteilung des Chefintendanten beim Wehrmachtbefehlshaber, de Wehrmacht (het Duitse leger) en de Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden. Onder vreemde staatsdienst vielen de volgende organisaties: de Ordnungspolizei, de Reichsarbeitersdienst en de Organisation Todt.
3. Führererlaß über den Erwerb der deutschen Staatsangehörigkeit durch Einstellung in die deutsche Wehrmacht, van 19 mei 1943, gepubliceerd in het Reichsgesetzblatt van 25 mei 1943; (1) *Deutschstämmige Ausländer, die der deutschen Wehrmacht, der Waffen-SS, der deutschen Polizei oder der Organisation Todt angehören, erwerben mit der Verkündung dieses Erlasses die deutsche Staatsangehörigkeit.* (2) *Deutschstämmige Ausländer, die in die deutsche Wehrmacht, die Waffen-SS, die deutsche Polizei oder die Organisation Todt eingestellt werden, erwerben mit dem Tag ihrer Einstellung die deutsche Staatsangehörigkeit.* (3) *Im Einzelfall kann etwas anderes bestimmt werden.*
4. *De Nederlandse Staatscourant; Info: Nationaal Archief, gahetna.nl.* oorlogsgids. Een verzamelijst met duizenden namen uit De Nederlandse Staatscourant vindt men op: <https://sites.google.com/site/vreemdekrijgsdienst/home>; opgeroepen 2 juli 2016.
5. Aan de hand van de ontwikkelingen in Valkenburg kan men observeren hoe bepaalde plaatsen een bijzonder hoog aantal 'geïnteresseerden' voor het fascisme hebben opgeleverd. Dat waren in de relatief kleine gemeente Valkenburg-Houthem onder anderen een twintigtal Waffen-SSers. Zie hiervoor: Jacquo Silvertant, *Met Mussert Hou zee! – de NSB in Valkenburg* [Gulpen 2016].
6. De in dit artikel voorkomende NS-namen en begrippen zijn te raadplegen in: Hilde Kammer, Elisabeth Bartsch, *Lexikon Nationalsozialismus. Begriffe, Organisationen und Institutionen*, Reinbeck B. [Hamburg 1999].
7. Zie voor deze: 'Een beroemde collega' in: Lou Heynens, *De oorlogsgouverneur van Limburg. Maximiliaan graaf de Marchant et d'Ansembourg* [Soesterberg 2015] 114, 115.
8. Jan Vincx en Victor Schotanius, *Nederlandse Vrijwilligers in Europese Krijgsdienst 1940-1945*, 3 delen [Herentals 1988/1989].
9. Hannah Arendt, *Oordelen. Lezingen over Kants politieke filosofie* [Amsterdam 1996].
10. De protocollen over de in Fort Hunt en Fort Tracy (USA) afgeleisterde Duitse krijgsgevangenen zijn op indrukwekkende wijze weergegeven door de Duitse historicus dr. Felix Römer in *Kameraden. Die Wehrmacht von innen* [München 2012].
11. Sönke Neitzel & Harald Welzer, *Soldaten. Protokolle vom Kämpfen, Töten und Sterben* [Frankfurt am Main 2011]. De persoonlijke getuigenissen over het 'soldatenleven' (frontervaringen) in de bundel van Harald Welzer, Sönke Neitzel en Christian Gudehus (Uitg.), *Der Führer war wieder viel zu human, viel zu gefühlvoll; Der Zweite Weltkrieg aus der Sicht deutscher und italienischer Soldaten* [Frankfurt am Main 2011], kan men lezen als een geheime weergave van het innerlijk perspectief van deze NS-actoren. Een persoonlijk frontbeleven is te lezen in de indringende briefwisseling van Willy Peter Reese met zijn familie in: Willy Peter Reese, *Mir selber seltsam fremd. Russland 1941-44* [Berlin 2004].
12. Voor de 'mechanismen' heb ik Peter Sloterdijk, *Zorn und Zeit* [Frankfurt am Main 2006], en Andreas Burnier, *Het zelfbeeld van de mens* [Amsterdam 1985], geraadpleegd.
13. Nicholas Stargardt, *The German War* [New York 2015]; dit boek geeft niet alleen een weergave van de misdadigheid van de *Waffen-SS* maar bevestigt opnieuw de enorme omvang van de schanddaan van de aan het Oostfront actieve *Wehrmacht* begaan onder bevel van maatschappelijk 'hoogstaande lieden' (waaronder de adel).
14. Geciteerd uit Zbigniew Herbert, Pan Cogito [Warszawa/Czytelnik 1974], waaruit het slotgedicht – in de Nederlandse vertaling door Gerard Rasch is verschenen onder de titel *Meneer Cogito's opdracht*. Zbigniew Herbert, *Meneer Cogito. Met nabeschouwingen over meneer Cogito en Zbigniew Herbert* door J. Bernlef en Gerard Rasch [Amsterdam 1990], 361.

Aankoop en exploitatie van de Zevensprong in Craubeek

Ofwel: hoe Heerlen in Voerendaal een 'goudmijn' kocht

De Zevensprong in Voerendaal

In 1908 werd in Heerlen het gemeentelijk drinkwaterbedrijf in gebruik genomen. Het water dat daarvoor nodig was werd in eerste instantie gewonnen uit bronnen bij de Caumer. Door de explosieve groei van de Heerlense bevolking en de wens van het gemeentebestuur om steeds meer buurtschappen op het waterleidingnet aan te sluiten werd het voor de gemeente steeds moeilijker om aan de benodigde hoeveelheid drinkwater te komen. De directeur van het Heerlense drinkwaterbedrijf, A.A.M. Pel, adviseerde het college daarom in 1914 om de in Voerendaal gelegen Zevensprong bij Craubeek aan te kopen. Dit bleek achteraf een gouden greep te zijn. Heerlen kreeg daardoor de beschikking over zoveel drinkwater dat men het in de verkoop kon doen.

Van nu af aan kon men er niet alleen aan verdienen, maar konden ook de reeds gedane investeringen worden terugverdiend.

Drinkwatervoorziening in het begin van de twintigste eeuw

De inwoners van Heerlen waren begin twintigste eeuw nog aangewezen op particuliere en/of gemeentelijke waterputten. Voor deze putten gold in het algemeen: hoe dieper, hoe veiliger, dat wil zeggen vrij van bacteriologische verontreinigingen. Maar diepe putten waren ook duurder. En dan bestond er toch nog altijd het gevaar dat er door van bovenaf insijpelend vuil water ziektekiemen in het putwater

Pompstation Caumer

terecht kwamen.¹ Dat kon uitbraken van tyfus tot gevolg hebben.² In Voerendaal, Heerlerheide en Nieuwenhagen kwamen dergelijke uitbraken geregeld voor. Ter beveiliging waren veel putten daarom voorzien van een afdak. Maar het gevaar van verontreiniging was niet het enige bezwaar tegen de waterputten. In de hete zomermaanden leverden ze vaak te weinig water of stonden ze zelfs geheel droog.

Bij het begin van de twintigste eeuw was in Heerlen van diverse putten de waterkwaliteit zo slecht dat ze moesten worden gesloten. In maart 1905 werd daarom onder burgemeester Chr. de Hesselle door de raad van Heerlen het besluit genomen om een eigen gemeentelijk waterbedrijf op te richten. Hoofdmotief was de zorg voor de gezondheid van de inwoners.³

De grote betekenis van goed drinkwater bleek het duidelijkst uit de daling van het sterftecijfer. In plaatsen waar een centrale waterleiding in werking was gesteld, daalde dat met 10 à 20 pro mille. Waar men nog volledig op putten was aangewezen was de daling slechts 2 à 4 pro mille.⁴

Met dit initiatief was Heerlen overigens allerminst koploper in de provincie. Maastricht [1887], Venlo [1889], Roermond [1898] en Valkenburg [1905] waren Heerlen in deze voorgegaan.⁵ Maar Heerlen liep wel voorop met de keuze voor een gemeentelijk in plaats van een particulier waterbedrijf. In bijna

alle overige gemeenten van de provincie was de drinkwatervoorziening namelijk in handen van particuliere ondernemers. Een gemeente die daar van af wilde, kostte het vaak handen vol geld om een eenmaal afgegeven concessie weer terug te kopen.⁶

Oprichting van het Heerlense drinkwaterbedrijf

Voor de oprichting van een drinkwaterbedrijf moest aan een aantal voorwaarden zijn voldaan. In de eerste plaats had men een waterwinplaats nodig, bronnen dus. Op die waterwinplaats moest vervolgens een pompstation worden gebouwd. Van daaruit moest via een transportleiding het gewonnen water naar een hoogreservoir worden vervoerd. Dat was nodig om druk op het net te krijgen. En van daaruit moesten dan weer distributieleidingen worden aangelegd.

Het gevolg van het door Heerlen genomen besluit was dat men dus allereerst op zoek moest naar bronnen die voldoende water konden leveren. Na verschillende boringen vond men die in het Caumerdal. In 1907 werd daar het pompstation Caumer gebouwd.⁷ De bewoners van het gehucht Caumer haalden nadien hun water uit een kraan bij het pompstation.⁸ Op 1 juni 1908 werd voor het eerst in een huis in Heerlen kraanwater getapt.⁹

Voor de exploitatie van het drinkwaterbedrijf stelde

de gemeente een aantal gespecialiseerde vaklieden aan. Directeur was de op 24 januari 1878 te 's-Gravenhage geboren Adrianus Antonius Martinus Pel.¹⁰ In 1910 kwam er een tweede winpunt bij, de bij de Caumer gelegen Keer, waardoor de beschikbare hoeveelheid drinkwater verdubbelde.¹¹ Desondanks bleef de hoeveelheid drinkwater die nodig was, in verhouding tot de behoefte, krap. Heerlen moest dus op zoek naar nieuwe winpunten.

Aankoop van de Zevensprong

In 1916 werd door de gemeente Heerlen daarom in Voerendaal de Zevensprong in Terveurt bij Craubeek aangekocht.¹² Proefboringen in dit zeer waterrijke gebied aan de voet van de Ubachsberg, 90 meter boven N.A.P. gelegen, deden vermoeden dat de hier aanwezige bronnen Heerlen voorgoed uit de brand zouden kunnen helpen. De capaciteit werd geschat op maar liefst 150 m³ per uur. De bronnen aan de Caumer en de Keer leverden slechts elk 21 m³ per uur.¹³

Het was de directeur van het Heerlense waterbedrijf Pel die B&W van Heerlen op dit idee had gebracht. Op 20 maart 1914 informeerde hij het college schriftelijk over een eventuele aankoop van de Zevensprong. Voor de bouw van een pompstation in Terveurt zou volgens Pel minstens het terrein kadastraal bekend staand als Sectie E no 26 moeten worden aangekocht. Dit terrein was eigendom van Eugène Hustinx. Hij was koopman, woonachtig in Maastricht en lid van Gedeputeerde Staten van Limburg. Het aan te kopen terrein, een voormalige schaapsweide waarin zich diverse bronnen bevonden, had een oppervlakte van 105 kleine roeden, ofwel ca. 20,7 m². De waarde van het terrein werd geschat op vijf gulden per kleine roede, met andere woorden f 525,-. Pel vroeg zich echter af of men het terrein wel voor die prijs zou kunnen krijgen. Hij vermoedde dat zeker tien gulden of meer zou worden gevraagd. Zeker als de verkoper erachter zou komen welke bedoelingen Heerlen had met dit terrein. Pel adviseerde het college verder om in Terveurt nog meer grond aan te kopen om bodemvervuiling te voorkomen. Hij zou zijn best doen om de verschillende eigenaren op te sporen zonder al te veel publiciteit aan de zaak te geven.

Een jaar later, op 12 maart 1915, drong Pel nogmaals aan op aankoop van het terrein in Terveurt. De bestaande pompstations in Heerlen, zo zei hij, leverden 1200 m³ water per dag. Met die opgepompte hoeveelheid zou het moeilijk worden om de vijftienduizend inwoners van Heerlen 's zomers van voldoende water te kunnen voorzien. Met de Zevensprong erbij zou vier keer zoveel per etmaal kunnen worden geleverd, dus 4800 m³.

Burgemeester Waszink

De burgemeester had er wel oren na om de Zevensprong te kopen. Maar de bronnen lagen in Voerendaal en dus had de gemeente Heerlen vergunningen van Voerendaal nodig als men tot exploitatie van de Zevensprong wilde overgaan. Om de medewerking van Voerendaal te krijgen was het daarom noodzakelijk om in de Voerendaalse raad tekst en uitleg te gaan geven over wat Heerlen in deze gemeente van plan was.

Waszink in de Voerendaalse raad

Met dit doel voor ogen was burgemeester Waszink op 17 mei 1915 als gast aanwezig bij een Voerendaalse raadsvergadering.¹⁴ Van Voerendaalse zijde waren het college van B&W aanwezig en vier raadsleden. Het college bestond uit burgemeester Arnold Jozef Hennen en de twee wethouders Jan Mathijs Fets en Alfons Rameckers.¹⁵ De aanwezige raadsleden waren Volders, Jongen, Urlings en Meessen. Jan Hubert Dautzenberg, later zelf burgemeester van Voerendaal, trad op als secretaris.

Na de vergadering op de gebruikelijke manier te hebben geopend, namelijk met gebed, gaf burgemeester Hennen van Voerendaal het woord aan zijn collega Waszink uit Heerlen.

Waszink begon met de mededeling dat de gemeente Heerlen een waterleiding wenste aan te leggen waarbij men gebruik wilde maken van de bronnen van de Zevensprong. Daar zou dan een put worden gegraven om het water op te vangen dat via verschillende

bronnen aan de oppervlakte kwam. Dat water zou vervolgens met behulp van perspompen in een waterreservoir worden gepompt om daarna, via ondergrondse leidingen, naar Heerlen te worden geleid. Om dit te kunnen realiseren moest wel de thans bestaande holle weg langs de Zevensprong worden opgehoogd en overbrugd. De ophoging van de weg was nodig om de weg een meer gelijkmatig verloop te geven, wat nodig was voor het leggen van de buizen. Verder moest Heerlen gebruik kunnen maken van de gemeentewegen in Voerendaal voor de aanleg van transportleidingen.

Verder gaf Waszink de raad de verzekering dat de op deze waterlossing aangesloten molenaars hiervan geen nadeel zouden ondervinden, omdat men slechts een deel van het vrij komende water nodig had. Dat zou betrokken worden uit een lager gelegen bron, zodat het thans stromende water géén belemmering zou ondervinden.

Na deze uitleg van Waszink reageerde wethouder Fets van Voerendaal als eerste. Hij kon zich met het voorstel van Heerlen verenigen als de gemeente Voerendaal zich bij eventuele waternood ook op deze waterleiding zou mogen aansluiten. Voor burgemeester Waszink was dat geen probleem. Fets' verzoek werd zonder verdere discussie ingewilligd. Daarna nam raadslid Volders het op voor de molenaars. Volgens hem was de raad er om de belangen van de ingezetenen te behartigen. Onttrekking van water aan de molenaars zou de raad tegenover de benadeelden niet kunnen verdedigen.

Burgemeester Waszink stelde raadslid Volders in deze gerust. Als er klachten van de molenaars zouden komen zou Heerlen daarvoor aansprakelijk zijn en niet Voerendaal. Bij contract zou worden geregeld dat de gemeente Heerlen dan verplicht was om met de belanghebbenden de schade te regelen.

Gelet op de uitleg en het mondelinge verzoek van de burgemeester werd het bezoek van Waszink aan de Voerendaalse raad afgesloten met het volgende besluit: 'aan de gemeente Heerlen de gevraagde vergunning te verlenen onder voorwaarde dat door de gemeente Heerlen na het uitvoeren van bovengenoemde werken de wegen weerom in behoorlijke staat worden gebracht en tegen nader overeen te komen voorwaarden bereid zal zijn aan de gemeente Voerendaal water uit de waterleiding te leveren'. Met dit besluit van de Voerendaalse raad op zak kon Waszink zich in Heerlen laten zien. Dit had hij snel en probleemloos geregeld. Maar er moest nog een horde worden genomen, namelijk de Heerlense gemeenteraad. Instemming van de raad was nodig om tot aankoop over te kunnen gaan.

De Zevensprong in de Heerlense raad

Op 28 juni 1915 werd het voorstel van B&W besproken in de Heerlense raad.¹⁶ De raad werd verzocht het college te machtigen tot aankoop van de Zevensprong. De heer Hustinx was bereid het terrein aan de gemeente Heerlen te verkopen. De koopprijs bedroeg f 17.500,-. Verder deelde burgemeester Waszink mee dat de gemeenteraad van Voerendaal vergunning had gegeven voor ophoging van de weg langs de Zevensprong. De raad van Voerendaal had wel bedongen dat aan Voerendaal water uit de leiding zou worden geleverd tegen nader overeen te komen voorwaarden. Verder deelde de burgemeester mee dat men het terrein tot 1 juli a.s. in optie had. Vanuit de raad kwamen enkele kritische geluiden. Men meende dat het terrein te klein was. Dat bracht het gevaar voor infecties met zich mee vanwege de omliggende wegen. Waszink weersprak dat. Het terrein was goed onderzocht zodat het gevaar voor infecties niet groot was. Bovendien zou er nog een betonvloer worden gelegd en de naburige weg zou worden opgehoogd.

Raadslid Schweitzer: 'Ik ben altijd bang voor het naburige Voerendaal, waar regelmatig typhusgevallen voorkomen. Ik wilde wel, dat ik ten dien opzichte zekerheid had, dat van daar geen gevaar te duchten is.' Waszink stelde Schweitzer in deze gerust. Het terrein was onderzocht door bekwame deskundigen. Het water was uitstekend. De burgemeester: 'U kunt volkomen gerust zijn'.

De burgemeester zal daarin wel gelijk hebben gehad, maar dat betekende niet dat al het water in de omgeving van Craubeek perfect was. De in Heerlen zetelende Gezondheidscommissie stelde in 1915 bijvoorbeeld vast dat twee monsters water waren genomen uit de waterputten van L. Kicken op de Koulberg in Klimmen en van F. Erkens in Craubeek. Na onderzoek van het water in het Centrale laboratorium ten behoeve van het Staatstoezicht op de Volksgezondheid te Utrecht was vastgesteld dat het water schadelijk was voor de gezondheid. De gemeente Klimmen werd geadviseerd om het gebruik van de twee waterputten te verbieden.¹⁷

Maar goed, na Waszink's geruststelling dat het aan te boren water in Craubeek vrij was van ziektekiemen, werd daar in de raad niet langer over gediscussieerd. Een ander raadslid vroeg zich wel nog af of er voor minder geld niet in de onmiddellijke omgeving van Heerlen een terrein met bronnen te vinden was. Het buizenet zou namelijk heel wat goedkoper worden als de bronnen dichterbij de buurt van Heerlen lagen.

Daarna kwam ook nog een verzoek om het besluit om tot aankoop over te gaan nog even uit te stellen. Waszink honoreerde dat verzoek niet: 'Dit gaat niet meer. Vóór 1 juli moet beslist zijn.' De burgemeester

De aanleg van het pompstation Craubek

memoreerde nog eens dat men al twee jaar met dit plan bezig was. In april 1913 was al het eerste deskundigenrapport gepresenteerd.

Vervolgens ging de raad met algemene stemmen met het voorstel van B&W akkoord. Het aan de heer Hustinx toebehorende perceel van 105 kleine roeden zou voor f 17.500,- worden aangekocht. Om dit te kunnen financieren werd een tijdelijke geldlening aangegaan.¹⁸ Verder werd de mogelijkheid opengelaten om ook nog de omliggende terreinen op te kopen.

De Zevensprong bij Terveurt, voor Heerlen later een goudmijn, werd dus aangekocht voor de prijs van f 17.500,-. Daar was op 26 juni 1915 nog een schatting aan vooraf gegaan. De waarde van de grond zelf was f 525,- [105 kleine roeden à f 5,- per kleine roede]. Maar daar moest de waarde van de bronnen nog bij worden opgeteld. De bronnen leverden minstens 150 m³ water per uur. Dat was 3600 m³ per etmaal. Als men het water rekende à f 0,01 per 15m³, dan was dat f 2,40 per dag; per jaar f 876,- [365 x f 2,40].

Die f 876,- werd geschat op 5% van het kapitaal dat de bronnen vertegenwoordigde. Met andere woorden, de waarde van de bronnen was f 17.520,- [20 x f 876,-]. Vermeerderd met de waarde van de grond à f 525,- bracht de totale waarde van het aan te kopen terrein op f 18.045,-. Op 28 juni 1915 ging de Heerlense raad akkoord met een aankoop-prijs van f 17.500,-.

Het duurde echter nog tien maanden alvorens de verkoopakte werd gepasseerd. Dat gebeurde uiteindelijk op 3 mei 1916 bij notaris Wijnands te Heerlen.¹⁹ De wachttijd van tien maanden had zeer waarschijnlijk te maken met het overlijden van de verkoper, Eugène Hustinx. Hij overleed namelijk op vijfenzeventigjarige leeftijd te Maastricht op 27 oktober 1915. Het door de gemeente Heerlen gewenste perceel werd daarna verkocht door zijn weduwe, Thérèse Constance Adèle Nolthenius de Man.

In de akte werd overigens méér grond geleverd dan oorspronkelijk was overeen gekomen. Het verkochte perceel met de bronnen bedroeg 23 are en 10 ca, kortom 2310 m².

Exploitatie

Om de drinkwatervoorziening in Heerlen op peil te houden stelde directeur Pel in 1917 de raad van Heerlen voor om het aangekochte terrein bij Craubek in exploitatie te nemen. De raad wees dat echter af. Men vond het te duur.²⁰ Pel wees er echter op dat aan de bouw van een pompstation te Craubek niet viel te ontkomen. De bestaande voorzieningen in Heerlen waren namelijk niet meer voor uitbreiding vatbaar.

De hoge kosten hadden overigens niet alleen te maken met de bouw van een nieuw pompstation. Er moest namelijk ook nog eens een ca. zes kilometer lange transportleiding worden aangelegd naar de in 1915 gereed gekomen watertoren op de Heerlerbaan. Dat alles bij elkaar kostte maar liefst zo'n f 200.000,-.²¹

Het duurste was volgens Pel de ca. 6 kilometer lange Mannesmanbuis van 123 mm doorsnede met hulpstukken. Prijs: f 85.000,-. Pompen en motoren kostten f 35.000,-, de bronputten f 20.000,-, de gebouwen inclusief de bouwkosten en onvoorziene uitgaven f 50.000,- en transformator en meetinstallatie voor water en elektriciteit f 10.000,-.

Pel ging ervan uit dat de exploitatiekosten per jaar f 27.000,- zouden bedragen. Hierin zat een bedrag van f 6000,- voor het oppompen van 200.000 m³ water à f 0,03 per m³. Die 200.000 m³ water zouden worden verkocht voor f 0,15 per m³, wat in totaal f 30.000,- zou opleveren. Geschatte jaarlijkse winst: f 3000,-.

In 1919 stemde de raad echter alsnog noodgedwongen in met het plan van Pel. Dat betekende dat bij de Zevensprong een pompstation moest worden aangelegd. In de zomer van 1919 moest dat klaar zijn.²² Vanwege de ligging op Voerendaals grondgebied moest Heerlen van Voerendaal een vergunning krijgen voor de bouw van het pompstation en de aanleg van de transportleiding door Voerendaal naar Heerlen.²³ Maar dat leverde geen enkel probleem meer op. Dat had burgemeester Waszink van Heerlen in feite al op 17 mei 1915 geregeld in de Voerendaalse raad. Burgemeester H. Dautzenberg van Voerendaal liet op 27 juli 1920 weten dat bij het inzenden van de bouwplannen door Heerlen een bedrag van f 48.000,- was begroot. Daar stond de verplichting tegenover om f 97,- aan legesgeld te betalen. Dat bedrag had Heerlen echter nog steeds niet voldaan. De gemeente Heerlen zou nogmaals hierover worden aangemaand.²⁴

De exploitatie van deze nieuwe winplaats moest Heerlen in één keer van alle drinkwaterproblemen verlossen. Berekeningen hadden aangetoond dat er gemiddeld per uur zo'n 150 m³ water van Craubek naar Heerlen door de transportleiding zou gaan. Dat bleek echter, zoals op 10 juli 1923 in de Heerlense raad werd onthuld, niet helemaal te kloppen.²⁵ Het zat zo. In Craubek waren twee bronnen aangeboord. De ene bron leverde 35 m³ en de andere 10 m³ water per uur. De eerste bron was nu in gebruik om aan het benodigde water te komen. Als men over die geraamde 150 m³ wilde beschikken, dan zou dat een daling van de waterspiegel in de centrale put tot gevolg hebben. De grootste hoeveelheid water die tot nu toe was opgepompt bedroeg tot nu toe 120 tot 130 m³ per uur. In juli 1923 was

Watertoren Heerlerbaan

dat weer wat minder, slechts 90 tot 100 m³ per uur. Dat had te maken met een algemene daling van de grondwaterspiegel in Zuid-Limburg als gevolg van een tweetal zeer droge zomers.

De tweede bron, die een hoeveelheid water van 10 m³ per uur kon leveren, was nodig als controleput op de centrale put. Deze bron werd ook nodig geacht als reserveput, voor het geval dat de centrale put droog zou worden gepompt.

Geduceerde moleneigenaren

De transportleiding naar Heerlen werd gevoed door de bronnen die de oorsprong waren van de eeuwenoude Voerendaalse Molenbeek. Op deze beek waren twee molens aangesloten, de Voerendaalse molen en de Puttermolen. Leverden de bronnen vroeger zo'n 150 m³ water aan de beek, nu was dat teruggebracht tot 15 m³ per uur. Het gevolg hiervan was dat de beek in de zomermaanden vrijwel droog stond.

Niet te ontkennen viel dat de eigenaren van de molens door toedoen van de gemeente Heerlen schade hadden geleden, ook al had burgemeester Waszink op 17 mei 1915 in de Voerendaalse raad geopperd dat het allemaal wel zou meevallen.

Eigenaar van de Voerendaalse molen was Franciscus Xaverius Hubertus van der Heyden. Hij was van beroep koopman, woonde in Kunrade en was gehuwd met Elisa Brand. Mede-eigenaar was Thea Feitscheid, weduwe van Max Salm. Zij was hertrouwd met de koopman Frits Salm. Het echtpaar woonde in Rotterdam. De eigenaar van de Puttermolen was Jozef graaf zu Stolberg-Stolberg, woonachtig te Ascherode bij Sollestadt in de Harz. Door beide eigenaren werd schade geclaimd.

Op 21 augustus 1923 werd de schadeclaim in de Heerlense raad besproken.²⁶ Daar bleek de nodige weerstand te bestaan tegen uitbetaling ervan. Zo meende een raadslid zelfs dat in de buurt van de twee oude molens twee nieuwe molens waren opgericht. Hij vroeg zich af welke invloed dat had gehad op de twee bestaande molens.

Of er werkelijk twee nieuwe molens waren bijgekomen kon in de raad echter niet worden bevestigd. Wel wist een ander raadslid te vertellen dat er in Kunrade een molen was bijgekomen.²⁷ Maar of dat invloed had op de bestaande molens was onbekend. Een ander raadslid wilde weten of advies was gevraagd aan de *Commissie voor Gemeentebedrijven* van de gemeente Heerlen en of de molens nog wel op waterkracht waren aangewezen of dat ze reeds waren voorzien van elektromotoren.²⁸

Wat de *Commissie voor Gemeentebedrijven* betrof, ja, die was ingeschakeld. En het resultaat was duidelijk, de commissie stond niet welwillend tegenover de schadeclaim. Maar ingewonnen juridisch advies had uitgewezen dat men er niet onderuit kwam om met de geduceerde eigenaren een schade-regeling te treffen.

Verder was er een rapport uitgebracht door de *Hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat*. B&W van Heerlen hadden nog advies ingewonnen bij de juridisch adviseur van de gemeente. De geduceerde moleneigenaren op hun beurt hadden advies ingewonnen bij een zekere dr. Wintgens.²⁹ Deze had de schade vastgesteld op f 20.000,-.

B&W van Heerlen gingen met dit bedrag echter niet akkoord. De door Wintgens opgegeven schade werd door de gemeente Heerlen afgewezen. De claim werd als onaannemelijk hoog beschouwd. Verder overleg was nodig om de patstelling te overwinnen. Bij dat verdere overleg waren drie partijen betrokken: [a] de *Commissie voor Gemeentebedrijven*, [b] de geduceerde moleneigenaren samen met dr. Wintgens en [c] de adjunct-directeur van de Gemeentebedrijven. In dat overleg werd uiteindelijk

De Puttermolen

overeenstemming bereikt. Er zou echter pas worden uitbetaald als de eigenaren bij notariële akte afstand hadden gedaan van eventuele erfdienstbaarheden laste van de gemeente Heerlen en van mogelijke schadeclaims van de pachters van de molens. Op 11 oktober 1923 werd een en ander vastgelegd in een schriftelijk akkoord. Dat gebeurde bij de Heerlense notaris Dolmans.³⁰ De graaf van kasteel Put werd daarbij vertegenwoordigd door de kandidaat-notaris Carl Henri Marie Palmen uit Oud-Valkenburg.

In de overeenkomst werd nu erkend dat beide moleneigenaren door de gemeente Heerlen schade hadden geleden. Van der Heyden c.s. ontvingen daarvoor een bedrag van f 7750,-, de graaf van kasteel Put f 8000,-. Aan de overeenkomst waren wel drie belangrijke voorwaarden verbonden.

In de eerste plaats zouden beide moleneigenaren afstand doen van een 'eventuele erfdienstbaarheid' om de molens in bedrijf te houden met behulp van water uit de Zevensprong. Dat in de overeenkomst werd gesproken over een 'eventuele erfdienstbaarheid' toont aan dat dit een twistpunt tussen partijen moet zijn geweest. Heerlen zal die erfdienstbaarheid zeker hebben bestreden.

In de tweede plaats zou Heerlen door de twee eigenaren worden gevrijwaard van alle eventuele schadeclaims van de pachters van de molens. In de derde plaats werd het uit te keren schadebedrag nader gespecificeerd. De uitgekeerde bedragen bestonden uit twee componenten: [a] f 2400,- was bedoeld als vergoeding voor door de eigenaren de afgelopen drie jaar geleden schade en [b] het resterende bedrag was bedoeld als vergoeding voor de afstand die ze hadden gedaan van de erfdienstbaarheid op de Zevensprong.³¹

Echter niet alleen de twee molenaars waren ge-

dupeerd. Op Terveurt had de familie Weerts er last van en op de Steinweg de familie Vliegen.³² Beide families hadden voor de uitoefening van hun landbouwbedrijf namelijk altijd water uit de beek gehaald. Door de oprichting van het pompstation bij de Zevensprong was daaraan definitief een einde gekomen. Voor de geleden schade werden zij niet gecompenseerd.

'Heerlens' drinkwater in de verkoop

Nu Heerlen de Zevensprong in exploitatie had genomen had het Heerlense waterbedrijf de beschikking over zoveel drinkwater dat het van waterimporteur zelfs waterexporteur kon worden. Met andere woorden, door drinkwater aan andere gemeenten te gaan leveren kon van nu af aan geld worden verdiend. Zo konden de in het verleden gedane investeringen worden terugverdiend.

In 1919 werden daarom de gemeenten Voerendaal, Hoensbroek, Amstenrade en Schaesberg benaderd met het doel om hun interesse te peilen in de levering van 'Heerlens' drinkwater. Men deed dat door die gemeenten een ontwerpovereenkomst toe te sturen waarin werd verduidelijkt aan welke contractuele voorwaarden een geïnteresseerde gemeente diende te voldoen.³³

In de Heerlense raad werden wel enkele kanttekeningen geplaatst bij de export van 'Heerlens' drinkwater. Zo mocht Heerlen alleen maar tot waterlevering overgaan als zeker was dat men zelf over genoeg water beschikte. Verder werd gediscussieerd over de prijs van het te leveren drinkwater. In de ontwerp-overeenkomst werd gesproken van f 0,15 per m³.

De belangrijkste afnemer van 'Heerlens' drinkwater werd enkele jaren later de *N.V. Waterleiding Maatschappij voor Zuid-Limburg*. In 1923 hadden zich al zestien gemeenten bij deze intercommunale waterleidingmaatschappij aangesloten: Beek, Bocholtz, Elsloo, Geleen, Geulle, Gulpen, Hulsberg, Klimmen, Munstergeleen, Nuth, Schinnen, Simpelveld, Spaubeek, Stein, Urmond en Wijlre.³⁴ Hoensbroek, Amstenrade en Voerendaal, die zich eerder bij Heerlen hadden aangesloten, zouden er ook nog bij komen. Het Limburgse waterbedrijf werd op 30 juni 1927 door een aantal hoogwaardigheidsbekleders op plechtige wijze geopend.³⁵ Het benodigde water werd volgens een met Heerlen gesloten overeenkomst betrokken van het pompstation Craubeek. In 1927 ging het om een hoeveelheid van 327.033 m³. Heerlen beurde daarvoor een bedrag van f 14.365,15. Gemiddeld betaalde de waterleidingmaatschappij aan Heerlen f 0,044 per m³ geleverd water.³⁶ En dat werd in de jaren daarna alleen maar meer. De waterleidingmaatschappij zette namelijk in de

Een foto die in dit jaar 100 jaar oud wordt

gemeenten waarin men actief was extra agenten in om meer aansluitingen te werven. Bovendien kreeg men het via Gedeputeerde Staten voor elkaar dat in de bouwverordening van de verschillende gemeenten de bepaling werd opgenomen dat voor nieuw te bouwen woningen aansluiting op het waterleidingnet verplicht werd gesteld.

Beschouwing

Dat Heerlen op Voerendaals grondgebied de Zeven-sprong in exploitatie nam en daar grote hoeveelheden water uit de grond haalde, dat naderhand ook nog eens winstgevend werd doorverkocht, leverde Voerendaal helemaal niets op. Daar stond geen enkele tegenprestatie tegenover. Zo'n tegenprestatie had bijvoorbeeld kunnen zijn: in de toekomst gratis levering van drinkwater aan Voerendaal of op z'n minst levering tegen kostprijs. In 1919 was Voerendaal tenslotte maar een kleine gemeente met ca. 4104 inwoners.³⁷

Ruimhartig was Voerendaal ook ten aanzien van het transport door Voerendaal van drinkwater naar Heerlen. In Voerendaalse wegen werden transportleidingen aangelegd en ook daarvoor werd door Voerendaal geen tegenprestatie gevraagd. De aanleg van de transportleidingen werd zelfs met een kus-handje geregeld. Daarover werden slechts mondelinge afspraken gemaakt. Een schriftelijke aanvraag was niet eens nodig.

Dan de gedupeerde moleneigenaren. Burgemeester Waszink had in de Voerendaalse raad een verkeerde voorstelling van zaken gegeven toen hij beweerde dat de moleneigenaren geen nadeel zouden ondervinden van de waterwinning in Craubeek. Op dit punt werd de Voerendaalse raad, zoals achteraf bleek, verkeerd voorgelicht of misschien wel misleid. In het college van B&W en de Voerendaalse raad kwam men daar echter nooit meer op terug. Het zou alleszins redelijk zijn geweest als men de Heerlense burgemeester daarvoor ter verantwoording had geroepen.

Dr. Geert Verbeet zond ons bijgaande foto met de volgende toelichting. Nederland bleef in de jaren 1914-1918, de Eerste Wereldoorlog, een neutraal land. Na een eerste toevloed van ongeveer een miljoen Belgische burgers verbleven er vanaf 1915 nog zo'n 100.000 burgers in Nederland. Daarnaast vluchtten er nog eens 30.000 militairen naar ons land om de Duitse krijgsgevangenschap te ontlopen. Ze werden ontwapend en in kampementen ondergebracht, waar voor velen verveling de last van iedere dag werd. Als gevolg van de dienstplicht in het keizerrijk Duitsland-Oostenrijk-Hongarije verloren de Nederlandse kolonmijnen ongeveer een kwart van hun ondergronders. Gevolg was een gevoelig verlies aan productie. Het Ministerie van Defensie en de directies van de kolonmijnen wisten gebruikt te maken van een van de bepalingen van de Conventie van Genève. Deze bepaalde dat militairen - mits vrijwillig - ingezet konden worden om tegen betaling in het land van de internering werkzaam te zijn.

In 1915 bleken 500 Belgen, vooral Walen, tot het verrichten van arbeid bereid. In begeleidde groepen kwamen de eersten naar Heerlen om in de Oranje-Nassaumijn I te gaan werken. Zij werden ondergebracht in kamp Beersdal. Het aantal Belgische mijnwerkers steeg van 500 in 1915 naar 1748 in 1917. Hun productie van ca. 50.000 ton kolen was voor de Nederlandse markt zeer welkom, vooral omdat de import van steenkool niet meer mogelijk was. Behalve in Heerlen kwamen er voor hun onderbrenging ook kampen in Rumpen (Brunssum), Schaesberg, Hopel en Spekholzerheide. Zij werden bij hun zware arbeid goed verzorgd. De vraag voor onze lezer (en ja, we verloten onder de goede inzenders weer een recent uitgegeven boek!): waar is de afgedrukte foto genomen? Uw antwoord kunt u kwijt via een mail naar hoofdredacteur@MijnStreek-Parkstad.nl, bij het bericht hierover op de facebookpagina van Het Land van Herle of per post toezenden aan: Redactie MijnStreek, p.a. Historisch Goud, Postbus 1, 6400 AA Heerlen. Inzenden kan tot 15 augustus 2017.

Noten

- 1 *Drinkwatervoorziening in Zuid-Limburg* [z.j.], 6-7.
- 2 De eerste symptomen van thyphus zijn: verlies van eetlust, koorts, hoofdpijn, gewrichtspijn, keelpijn, obstipatie [minder vaak diarree], buikpijn en abdominale drukpijn. Vaak ook een niet productieve hoest en neusbloedingen.
- 3 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering, de verandering van het nut. Nutsvoorzieningen in Heerlen, 1902-1999* [Heerlen 1999], 30-31.
- 4 *Drinkwatervoorziening in Zuid-Limburg* [z.j.], 4.
- 5 Philips, R., *Gezondheidszorg in Limburg. Groei en acceptatie van de gezondheidsvoorzieningen 1850-1940* [Assen 1980], 157-158.
- 6 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering*, 31.
- 7 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering*, 32-33; M.M.J. Put en M. van Dijk, *2000 jaar Heerlen. Van Romeinse nederzetting tot moderne stad* [Heerlen 1998], 253-254.
- 8 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Heerlen, 1913-1918, inv.nr.: 4.
- 9 Put, M.M.J. en M. van Dijk, *2000 jaar Heerlen*, 254.
- 10 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering*, 38; Rijckheydt Heerlen, DOS1-Gemeente Heerlen, dossierinventaris 1919-1969, inv.nr.: 2465 Persoonsdossier A.A.M. Pel.
- 11 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering*, 36; *Limburgsch Dagblad*, 22-05-1926 en 29-03-1933.
- 12 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Heerlen (gedeelte), 1919-1962, inv.nr.: 1401 en 1402.
- 13 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering*, 36.
- 14 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Voerendaal 1798-1915, inv.nr.: 38.
- 15 Joannes Arnoldus Joseph Hennen was op 26 januari 1843 in Voerendaal geboren. Zijn ouders waren Jean Pierre Joseph en Maria Ida Herben. In 1903 werd hij in Voerendaal tot burgemeester benoemd. Met ingang van 1 juni 1917 werd hem op eigen verzoek eervol ontslag verleend. Hij overleed, 76 jaar oud, op 1 augustus 1919.
- 16 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Heerlen (gedeelte), 1913-1918, inv.nr.: 9.
- 17 Rijckheydt Heerlen, Gezondheidscommissie voor Heerlen en omstreken, 1902-1933, inv.nr.: 422.
- 18 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Heerlen, 1913-1918, inv.nr.: 6.
- 19 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Heerlen, 1913-1918, inv.nr.: 74.
- 20 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Heerlen, 1913-1918, inv.nr.: 3.
- 21 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering*, 59; Rijckheydt Heerlen, Gemeentebedrijven Heerlen, 1908-1935, inv.nr.: XI.
- 22 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Heerlen, 1913-1918, inv.nr.: 6.
- 23 Buiten, H., J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering*, 59.
- 24 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr.: 14.
- 25 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Heerlen (gedeelte) 1919-1969, inv.nr.: 3304.
- 26 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Heerlen (gedeelte) 1919-1969, inv.nr.: 3304.
- 27 In 1919 was inderdaad sprake van een molen in Kunrade. In de notulen van B&W van Voerendaal van 8 december 1919 wordt gesproken van de molen van Peters te Kunrade. Zie: Rijckheydt Heerlen, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr.: 14.
- 28 De 'Commissie voor Gemeentebedrijven' was opgericht in 1912. Deze commissie nam een belangrijk deel van de politieke controle op zich over de gemeentebedrijven. Zie: H. Buiten, J. Schueler en F. Veraart, *Het nut van verandering*, 15.
- 29 Wie deze dr. Wintgens was, hebben we niet kunnen achterhalen. Het zou dr. E. Wintgens kunnen zijn geweest, inspecteur bij de Geneeskundige Raad voor Limburg en Noord-Brabant. Zie: R. Philips, *Gezondheidszorg in Limburg. Groei en acceptatie van de gezondheidsvoorzieningen 1850-1940* [Assen 1980], 200.
- 30 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Heerlen (gedeelte) 1919-1969, inv.nr.: 118-N en 119-N.
- 31 *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 17-08-1923
- 32 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr.: 735a.
- 33 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Heerlen (gedeelte), 1919-1962, inv.nr.: 3300.
- 34 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Klimmen (1797) 1800-1953 (1973), inv.nr.: 1472.
- 35 *N.V. Waterleiding Maatschappij voor Zuid-Limburg, JAARVERSLAG 1927*, 4-5.
- 36 *N.V. Waterleiding Maatschappij*, 6-7.
- 37 Rijckheydt Heerlen, Gemeente Voerendaal 1798-1950, inv.nr.: 111.

PAUL BORGER

Paul Borger is schrijver, uitgever en bovenal regionaal amateurhistoricus.

Een vergiftigingsgeval in de Kouvenderstraat in Hoensbroek

Het woonwinkelhuis Offermans, Kouvenderstraat 42-44

Bij het gezin Offermans was het een gewone zaterdag op 1 augustus 1942. In de Kouvenderstraat 44 in Hoensbroek hadden zij een winkel in Koloniale Waren en Tabak. Niemand bevroedde dat dit de zwartste dag zou worden in de geschiedenis van de familie Offermans.¹

Het was al meer dan twee jaar geleden dat de Duitse troepen Nederland waren binnengevallen. Voedsel begon aardig krap te worden. De rantsoenering was slecht geregeld en de porties werden steeds kleiner. Om zo min mogelijk voedsel weg te gooien, werden oude recepten gebruikt om voedsel toch eetbaar te houden.

Johannes Jacobus Offermans was getrouwd geweest met de zorgzame en liefdevolle Hubertina Dormans. Zij was op 24 februari 1929 overleden, amper 39

jaar oud. Het echtpaar Offermans-Dormans had acht kinderen gekregen: Anneke (Josepha, Johanna), Greetje (Margaretha, Wilhelmina), Harry, Elisabeth, Paula (Paulina, Johanna) en Jan Gerardus. Twee gehandicapte kinderen waren kort na hun geboorte gestorven. Twee maanden na het overlijden van moeder Hubertina stierf op 30 mei 1929 de oudste dochter Anneke in het ziekenhuis van Heerlen. Vader Offermans bleef met vijf kinderen achter. Hij kon zijn winkel niet meer aanhouden en ging op Staatsmijn Emma werken.

Na een aantal moeilijke jaren, waarbij het huishouden werd gedaan door zijn 15-jarige dochter Greetje en een huishoudster, trouwde hij met de in 1884 geboren Barbara Arets uit Nieuwstadt. Zij was huishoudster geweest bij een pastoor en daarom nooit gehuwd. Barbara was niet geliefd bij de kinderen. Haar man werd door haar verwend, maar de kinderen deed ze altijd tekort. Vooral bij Elisabeth heeft het overlijden van haar moeder en haar oudste zus, evenals het gedrag van haar stiefmoeder, tot veel verdriet geleid. Ze heeft dit leed haar leven lang meegedragen en sprak er vaak over.

Toen Greetje zwanger raakte, moest Elisabeth thuis nog meer werk op zich nemen. Ze trouwde, mede om aan het zware werk thuis te ontkomen. Dochter Greetje, geboren in 1914, trouwde op 19-jarige leeftijd hoogzwanger met Jozef (Joep) van der Beek. Zij kregen uiteindelijk vier kinderen Jonny (Joseph Johan), Jo, Marlies en Carina. Greetje en haar man hadden een café in de Wilhelminastraat. Jozef Hubert stierf op 29 juni 1935 toen hij 60 jaar oud was.² Op zaterdag 1 augustus 1942 waren de kinderen Harry met zijn verloofde Annie Evers, Paula en Jan bij hun ouders op bezoek. Ook kleinzoon Jonny van der Beek kwam langs om trots zijn overgangsrapport te laten zien in de hoop op een beloning. Omdat het rond etenstijd was, werd iedereen uitgenodigd voor een gezamenlijke broodmaaltijd met zelfgemaakte witte kaas, zogenaamde *fluitkaas*. Deze was gemaakt van zure melk en werd op brood

Ter
Herinnering
aan
JOSEPH JOHAN VAN DER BEEK

Kleinzoon Johnny van der Beek

Links: Hubertina Dormans
Midden: Het echtpaar Offermans-Arets

gegeten, zo mogelijk met een laagje suiker erover. In de loop van die avond werd iedereen die 's middags mee aan tafel had gezeten onwel. De dokter werd gewaarschuwd en op zondagochtend werden allen in zorgwekkende toestand naar het St.-Jozef-ziekenhuis in Heerlen overgebracht. Hier bleek al snel dat de toestand zeer ernstig was. In de loop van zondag 2 augustus overleed de 17-jarige zoon Jan. Een dag later stierven ook de 19-jarige dochter Paula en de kleinzoon Johnny van der Beek.³ Annie, de verloofde van Harry, werd na een week ziekbed uit het ziekenhuis ontslagen. Nog een week later, op 14 augustus, verlieten ook de ouders Offermans en zoon Harry het ziekenhuis.⁴ Het politieel onderzoek was in handen van de marechaussee te Hoensbroek.⁵ Uit een toxicologisch onderzoek bleek dat de witte kaas bedorven was. Dat deze was gemaakt van zuur geworden melk is normaal gesproken onschuldig. Maar op het moment dat de kaas overrijp is en naar ontbinding ruikt,

moet men zeer voorzichtig zijn. Limburgers kennen deze geur van Herfse kaas of zogenaamde 'stinkkaas' en zijn gewoon deze voor lief te nemen.⁶ Bij het eten van witte smeerkaas die symptomen van bederf begint te vertonen en een ontbindingsgeur begint te verspreiden, moet men blijkbaar toch erg voorzichtig zijn. Dit is erg lastig, want voor een leek is het vrijwel onmogelijk om vast te stellen of de kaas al dan niet bedorven, dus giftig is. Niemand van de familie Offermans vermoedde dus gevaar tijdens de maaltijd.

Harry Offermans trouwde later met zijn verloofde Annie Evers. Zij namen in 1954 de sigaren- en tabakswinkel in de Kouvenderstraat 71 over van zijn moeder. In 1984 nam zijn zoon Jan Offermans de winkel in Hartje Hoensbroek over van zijn vader. Nog altijd verkoopt hij sigaren en sigaretten met toebehoren. Het assortiment is inmiddels uitgebreid met tijdschriften, kranten, wenskaarten, cadeaubonnen en nog veel meer.⁷

Noten

- 1 Met dank aan Marlies (Marly) van der Beek uit Simpelveld voor de verstrekte informatie.
- 2 Genealogische gegevens zijn ontleend aan bidprentjes.
- 3 *Limburgsch Dagblad*, 3 augustus 1942.
- 4 *Limburgsch Dagblad*, 5 augustus 1942.

- 5 *Limburgsch Dagblad*, 14 augustus 1942.
- 6 Herfse kaas of Hervekaas kaas is een (oorspronkelijk) Limburgse oude kaas die sinds de 15e eeuw wordt gemaakt in het Land van Herve. Het vierkante kaasje heeft een indringende geur en wordt

- 7 Met dank aan Jan Offermans uit Hoensbroek voor de verstrekte informatie.

ROELOF BRAAD

Roelof Braad is hoofdredacteur van dit tijdschrift.

Bakker met sterren met een lange voorgeschiedenis

110 jaar – vier generaties bakkers Voncken

De grootste bakkerij van Parkstad – zo mag je het zeker wel noemen – bestaat 110 jaar. Vier generaties bakkersgezinnen verzorgden zonder onderbreking brood en banket voor hun klanten. Vooreerst was dat vooral voor de mijnwerkers die rond de Sittarderweg en Musschemig in Heerlen woonden. Tijd voor de redactie om een korte bijdrage te maken over de geschiedenis van dit opmerkelijk ambachtelijke bedrijf dat nu 18 filialen heeft en zo'n 170 medewerkers en om bij de huidige directeur Frans Voncken op bezoek te gaan voor een interview.¹

Het eerste begin

Aan de Sittarderweg in Heerlen lag al enige jaren een filiaal van Mabro, de Maastrichtse Broodfabriek. Er kwamen steeds meer klanten. De mijnwerkersbuurten Grasbroek en Musschemig van de in 1899 in exploitatie gekomen Oranje-Nassaumijn I groeiden zienderogen. Met de toename van het aantal mijnwerkersgezinnen steeg dus ook de omzet. Voor bakker Karel Voncken kwam op 1 april 1907 het moment om het bakkersfiliaal over te nemen en hier een eigen bakkerij van te maken. Hij was daartoe eind maart van dat jaar met zijn gezin vanuit Maastricht naar Heerlen verhuisd, waar hij de woning boven de bakkerij betrok.² Daarvoor was hij vanaf zijn huwelijk broodbakker en winkelier in Maastricht in een zaak dat ook filiaal van de Mabro was.

Het hele gezin werd ingezet en regelmatig was er werk voor bakkersleerlingen om het vak te leren. De bakkerij was een van de vele winkels aan het noordelijk deel van de Sittarderweg. Hoewel er even verderop een tweede, betere bakkerij lag, die van Kessels-Roos, kon hij die concurrentie de baas. Al spoedig werd het gewoonte dat de mijnwerkersfamilies 'op de pof' hun inkopen deden. De bakker had daarvoor een grote bak met kleine boekjes op

ongeveer A6-formaat, waarin het gekochte werd genoteerd. Eens per week, op loondag, kwam men afrekenen. De namen op de boekjes weerspiegelden de gemêleerde mijnwerkerspopulatie met Poolse, Tsjechische, Duitse, Sloveense, Friese en andere binnen- en buitenlandse familienamen.³ Dat werken op vertrouwensbasis ging toen nog altijd goed. Het was goed voor de continuïteit van de bakkerswinkel: de klanten moesten immers wel terugkomen. Leveren op deze manier stopte zo ongeveer net voor de mijnsluiting van de Oranje-Nassaumijn in Heerlen op het moment dat de mijnwerkers maand- in plaats van weekloon kregen. Voor de ON-mijnen en ook voor de Staatsmijnen was dat per 1 januari 1969 het geval.⁴

Groei en uitbreiding

De bakkerij maakte deel uit van een rij winkels aan de Sittarderweg die er economisch toe deed. De groeiende Heerlense economie van na de Eerste Wereldoorlog en het op de markt komen van nieuwe vindingen zorgden ervoor dat ook de ondernemers van de Sittarderweg er de aanjagers van werden. Ondanks de concurrentie van de destijds even verderop gelegen en volgens de huidige directeur

betere broodfabriek en banketbakker Kessels-Roos 'De Ster', ging het bakker Voncken voor de wind.⁵ Al spoedig, waarschijnlijk bij de verbouwing in 1919, moest er een elektromotor voor aandrijving van de kneedmachines worden aangeschaft en andere apparatuur.⁶ Zoals bij de meeste bakkers toen algemeen gebruik was, werd het brood ook uitgevent. Dat gebeurde in Heerlen maar ook bijvoorbeeld in het Schuttersveld in Brunssum. In het begin ging dat met paard en wagen, later met de auto. Voortvarend werd steeds de machinerie vernieuwd om met de tijd mee te gaan. Zo kocht de bakkerij een van de eerste KOMA-koelkasten met vier luiken en deden de vriezers de intrede rond 1960. De ovens werden tot de komst van het aardgas in Heerlen altijd gestookt op olie.⁷

Van vader op zoon

De bakkerij ging in de 110 jaren van het bestaan over van vader op zoon. Het hele gezin werkte mee om de bakkerij draaiend te houden. Zo rond april 1926 heeft Karel Vonckens oudste zoon Frans kort na zijn huwelijk de zaak overgenomen. Hun oudste zoon Carolus Gerardus Marie (Charles) begon, na afronding van de bakkersopleiding, in 1953 een eigen bakkerij aan de Joost van Vondelstraat 45.⁸

Daar was hij actief tot in 1965 het moment kwam om zijn vader op te volgen als bakker aan de Sittarderweg. Zijn vader ging toen naar Molenberg, maar de zaak daar werd een filiaal van de Sittarderweg tot deze in 1976 is verkocht.

De eerste drie generaties zoeken maar zelden het nieuws. Behalve wat personeelsadvertenties is in de Limburgse kranten nauwelijks iets over de bakkerij te vinden.⁹ Niet over jubilea, niet over vernieuwingen, niet over de verbouwing die in 1988 plaatsvond.¹⁰ Wel zijn er meerdere berichten waar zowel Frans senior als Charles genoemd worden in hun hoedanigheid van bestuurder (voorzitter, penningmeester, jubilaris) van de Heerlense R.K. Bakkerspatroonsvereniging 'St. Antonius'. Deze bestond in 1965 40 jaar en Frans Voncken was vanaf het begin bij deze bond aangesloten. Zowel Frans als Charles Voncken waren bevlogen bestuurders van deze vereniging.¹¹

Kort voor de verbouwing in 1988 is nog even onduidelijk of Frans junior de zaak wil overnemen. Hij was liever in het garagebedrijf van zijn aanstaande schoonvader gaan werken. Dat zou hem meer ruimte geven om van het leven te genieten. "Al dat harde werken als bakker was geen leven, volgens mijn opa", vertelt Frans. Maar zijn aanstaande bruid vond de geur van gebakken brood

Personalia van vier generaties Bakkers Voncken

I. **Karel Voncken**, geb. Gulpen 13 nov. 1875, bakker, winkelier in de Smedenstraat 27 te Maastricht -1904, bakker en winkelier, Achter het Vleeshuis 26 te Maastricht 1904-1907, bakker te Heerlen 1907-, † Maastricht 23 dec. 1955, zoon van Leonardus en Wilhelmina Pinckers; trouwt in Nieuwstadt op 12 juli 1904 met **Maria Sophia Penders**, geb. Geleen 18 maart 1877.¹⁵

II. **Frans Karel Leonardus Voncken**, geb. Maastricht 23 april 1905, † Heerlen 18 okt. 1994, trouwt in Heerlen op 8 april 1926 met **Maria Gertrudis Elisabeth Röselaers**, geb. Bingelrade 9 juli 1904, † Heerlen 22 maart 1983, dochter van Wilhelm Arnold en Maria Theodorina de Bie.¹⁶

III. **Carolus Gerardus Marie (Charles) Voncken**, geb. Heerlen 24 jan. 1930, † 18 okt. 2006, trouwt op 21 september 1954 **Maria Theodorina Gertruda (Truus) van Neer**, dochter van Leonard en Maria Theodorina Elisabeth Hoenen.

IV. **Franciscus Leopold Richard Leonardus Voncken**, geb. Heerlen (St.-Joseph-ziekenhuis) 7 dec. 1965, trouwt 7 december 1992 in Mechelen; kerkelijk in Eys (St.-Agathakerk) 5 juni 1993 met **Piroschka Caubo**.¹⁷ Zij is een dochter van Raymond Caubo, geb. 28 mei 1945 te Vaals en Irene van Loo, geb. 11 november 1945 te Gulpen.

Sittarderweg in 1958. Links de winkels met ook de bakkerij. Rechts de Saffierstraat. Op de achtergrond een koeltoren en de schoorstenen "Lange Jan" en "Lange Lies" van de Oranje-Nassaumijn I. Foto: Rijckheyt, Heerlen

Op deze foto: drie generaties bakkers Voncken en aanverwanten. V.l.n.r. staand: Jan Josef Voncken en Mia Voncken-Geurten, Hubert Voncken en Maria Voncken-Gommers, Jan Gommers en Philomena Gommers-Voncken. Zittend in het midden: Karel Voncken en Maria Sofia Voncken-Penders. Uiterst links: Lies Röselaers, getrouwd met Frans Voncken (uiterst rechts). Op de voorgrond zit Charles Voncken.

Uitreiking van de RABO-Economy Award in 2014 aan het huidige bakkerspaar (midden).

veel aantrekkelijker. Dus werd het toch de bakkersopleiding. In 1990 werd het bakkersbedrijf ondergebracht in een vennootschap, waarvan ook Frans jr. deel uit ging maken. Vanaf 1 januari 1993 werd hij de directeur van de bakkersonderneming, na eerst snel voor de wet getrouwd te zijn. "Kerkelijk kwam later wel...".

Expansie en bloei

Met het aantreden van Frans en Piroschka Voncken waait er een andere wind in het bakkersbedrijf. Andere producten, meer ook zakelijke klanten én laten zien dat je een familiebedrijf bent, lijkt het motto. Belangrijk daarbij was en is dat de omgeving van de zaak mag meegenieten van wat er in de familie en de zaak gebeurt. Als eerste wordt in 1993 de bakkerij aan de Sittarderweg verbouwd en gemoderniseerd. De omzet stijgt en het pand moet een totaal andere schikking krijgen. Daarna wordt aangestuurd op een complete vernieuwing van de bakkerij om aan de wensen van de klant en de eisen van de tijd te voldoen. De afzet moest vergroot en daarom werd in oktober 1997 het eerste filiaal aan de Kasteellaan in Meezenbroek geopend. Het was de opmaat naar meer. Na de opening van het derde filiaal in Voerendaal bleek dat de bakkerij zo ongeveer op het maximum van zijn capaciteit draaide. Een moeilijke periode, volgens de huidige directeur, waar even op kleintjes gelet moest worden. Het huis en de zaak stapelden zich vol. Enerzijds gezellig, ook Frans' vader was altijd nog in de bakkerij,

maar het was lastig functioneren. Na het overlijden van Charles Voncken in 2006 verliet het gezin de bakkerswoning en ging het privé wonen in een andere, ruimere woning in Heerlen.

Meteen daarna kwam de kans om zes winkels van de bakkerij Van Eeghem, inclusief personeel, over te nemen. De bakkerij was nu echt te klein. Jammer genoeg moest men Heerlen verlaten en de hoofdvestiging verkassen naar het huidige adres in Kerkrade. Op 18 mei 2008 was de opening van de ruime bakkerij, eerst zonder winkel, maar wel met een 'taarten-showroom'. De productie groeide door levering ook aan zakelijke klanten en zorginstellingen. In 2014 moest worden uitgebreid naar de dubbele capaciteit en de volgende uitbreiding staat voor de deur.¹² Slim zijn enkele nieuwe concepten bedacht, zoals voor het laatst verplaatste filiaal in Hoensbroek, met lunchroom en koffiebonen gebrand in Wenen en binnenkort de samenwerking met Van Melick, die zich ook in Kerkrade gaat vestigen, om een nog uitgebreider concept te kunnen aanbieden. Het is 'ondernemen met vallen en opstaan', zoals Frans Voncken het uitdrukt, echter wel met ambitie. Dat dit opgemerkt wordt staat buiten kijf. Voor hun dienstverlening kregen filialen vanaf 2011 twee sterren in de contest 'Bakker met ster', in 2014 was het bedrijf zelfs de uitblikker in deze nationale wedstrijd toen vier filialen drie sterren en een winkel twee sterren kreeg.¹³ De beloning voor de nieuwe innovatieve manier van werken ontvingen Frans en Piroschka Voncken in het Theater in Heerlen op 20 mei 2014: de Rabo Economy Award.¹⁴

Noten

- 1 Het interview vond plaats op 26 april 2017 in de hoofdvestiging aan de Wibachstraat 13 in Kerkrade. Het 18de filiaal werd in januari 2017 in Vaals geopend, zie: *Limburgs Dagblad*, 2-1-2017.
- 2 RhH, Archief Gemeente Heerlen, bevolkingsregister 1900-1910, deel 20 fol. 125, gezinsblad Karel Voncken (geb. 1875 te Gulpen) geeft als vestigingsdatum 29 maart 1907 komende van Maastricht.
- 3 Een goede bron om snel de bewoners van de buurt te leren kennen is RhH, archiefnummer 16NT2, Werkboekjes bevolkingscontroleurs, 1912-1958, inv.nrs. 16, 30-32, 69, 77-79, 107, 117, 145, 157, 191, 211, 225-227, 253-254, 276, 278-279, 281-283 (Sittarderweg, Grasbroek, Musschemig, Husken).
- 4 *ON Post* 27 (1967) 12; 28(1968) 25; 29 (1969) 3. In 1967 werd het maandloon ingevoerd, men kreeg voor de gewinning rond de helft van de maand een voorschot. Vanaf 1969 werd dat definitief maandloon. Met dank aan Willibrord Rutten voor de verwijzing. Zie ook *Staatsmijnen Nieuws* 18 (1969) 1.
- 5 *Adresboek voor Heerlen en omstreken 1915*, 127 geeft voor bakkerij Voncken huisnummer 68a, voor Kessels nummer 60 (in wijk L); Heerlen telt dan 42 bakkerijen en 2 broodfabrieken (p. 138). Het volgende Adresboek voor Heerlen 1922-'23, 50-51 geeft als adres (na de invoering van de straatnamen) respectievelijk Sittarderweg 122 en 148. Het aantal bakkerijen is dan minder: 39, inclusief de broodfabrieken. Ter vergelijking: het *Zaken-adresboek voor het gebied van de Kamer van Koophandel in de Mijnstreek* [Heerlen 1949], 178 geeft totaal 61 bakkers in Heerlen. Broodfabriek 'De Ster' heeft dan nummer 152.
- 6 RhH, Bouwdossiers 1919.012A, K. Voncken; verbouwen bakkerij en stallen, vergunning verleend op 21-3-1919 (geen tekening).
- 7 Alle Heerlense huishoudens en bedrijven werden tussen juni 1966 en mei 1967 op het aardgasnet aangesloten. Zie: Hans Buiten e.a., *Het nut van de verandering, de verandering van het nut; nutsvoorzieningen in Heerlen, 1902-1999* [Heerlen 1999], 108.
- 8 Adres ontleend aan: *Het Nuha adresboek voor Heerlen*, 1965, p. VI/87.
- 9 Gezocht in april 2017 op delper.nl/nl/kranten (1900-1994) met verschillende trefwoorden, vooral bakker(ij) en Voncken.
- 10 RhH, Archief Gemeente Heerlen, bouwdoossier 1988/650, Vergunning aan C.M.J. Voncken voor het verbouwen van de bakkerij, 24 nov. 1988.
- 11 *Limburgsch Dagblad*, 23-11-1931 (penningmeester); 27 en 28-1-1937, 19-1-1938 (voorzitter); 20-1-1940; 24-4-1941 (penningmeester); 18-10-1954 (huldiging bij 25-jarig jubileum); 25-5-1955 (bemoeienis met bakkersvakschool); 18-2-1965 (40-jarig jubileum); 13-4-1975 (huldiging bij 50 jarig bestaan); 4-1-1980 en 8-10-1985 (voorzitter Charles Voncken). In 1950 waren 50 Heerlense bakkers bij de bond aangesloten, in 1965 nog 26.
- 12 *Limburgs Dagblad*, 14-3-2014.
- 13 Zie: www.bakkersinbedrijf.nl, dossiers bakkers met ster. *Limburgs Dagblad*, 14-7-2011, 17-11-2014.
- 14 *Limburgs Dagblad*, 21 mei 2014.
- 15 Met dank aan genealoog Funs Patelski uit Klimmen voor de uitgewerkte gegevens. RHCL, Bevolkingsregister Maastricht, 20.096A, inv.nr. 241, image 16; RhH, Archief Gemeente Heerlen, bevolkingsregister 1900-1910, deel 20, blad 125 en Bevolkingsregister 1910-1940, gezinsblad Voncken, Karel.
- 16 RhH, Bevolkingsregister 1910-1940, gezinsblad Voncken, Frans Karel Leonardus.
- 17 Zie voor enige biografische gegevens *Limburgs Dagblad*, 14 maart 2014, editie Heerlen, p. 6.

WIM NOLTEN

Wim Nolten is redacteur van MijnStreek en bestudeert de geschiedenis van de regio Oostelijk Zuid-Limburg.

SCHRIEBL & HUPPERTS

"Ich bin ein Musikant und komm aus Oberwald"

(Karl Schriebl)

Onder de duizenden mannen die in de mijnen werkten en eens onze *mijnstreek* bevolkten, waren er ook enige die over verborgen talenten beschikten. Bij sommige openbaarden zich deze reeds op zeer jeugdige leeftijd, bij anderen kwamen zij eerst later tot volle ontplooiing. Veelal door toeval ontdekt of omdat familie en collega's erover spraken en er zo meer bekendheid aan gaven. Tot de onbekenden onder hen behoren Toon Janssen (boetseerder), Theo Kouwenhoven (uitvinder), Frits Repin en Sjeng Haeren (accordeonisten), Hein Simons en Willy Toenbreker (schilders), Anton Kinstynsky en Ton Brouwers (beeldende kunstenaars), Willy Rütters (dichter en regisseur). Tot de meer bekenden rekenen we Pierre Kemp (dichter en plateelschilder),¹ Leny & Ludwig Rutar (drums/accordeon),² en het uit de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw wel zeer bekende Kerkradse accordeonistenduo 'Schriebl en Hupperts'.³ Zij zijn vooral bekend van hun gouden bewerking van de 'Schneewalzer' van de Oostenrijker Thomas Koschat (1845-1914).⁴ Over vooral Karl Schriebl ('Wiener') gaat dit portret, maar ook over de zijn muzikale wederhelft Jos Huppertz (accordeon).

Karl Schriebl

Karl werd op 13 november 1892 geboren in Oostenrijk in de gemeente Ligist/Oberwald in het district Voitsberg van de deelstaat Steiermark. Hij was een natuurlijke zoon van Theresia Schriebl. Zij werd rond 1872 geboren en overleed op 28 november 1914 op 42-jarige leeftijd te Heerlen.⁵ Op achtjarige leeftijd kreeg Karl zijn eerste accordeon. Deze accordeon, later bekend onder de naam 'Wiener', had in onze contreien zeer vele liefhebbers, zowel bij de bespeler(s) als bij de toehoorder(s).⁶ De eerste opname van Karls muzikale talenten werd

Groeten uit Heerlen - Karl Schriebl (1915).

gemaakt op wasrollen in Berlijn. Hij was toen twaalf jaar oud. Vier jaar later kreeg hij een aanbod voor een tournee in Amerika. Daar was hij vier jaar. Op zijn moeders aandringen kwam hij in 1912 echter terug naar Europa. Hij woonde vanaf 1913 eerst met haar in de Heerlense wijk Beersdal. In het centrum van Heerlen trad hij regelmatig op in hotel-café-restaurant E. Krause, later café Bracke, nu bekend als automatiek Huppertz(!) op de hoek van de Sarolea- en de Stationsstraat tegenover het NS-station.⁷

"HET MUZIEK WONDER.."

Trio Schriebl: Karl met zijn zonen Karl en Hans, ca. 1939. Foto: Collectie Rijkheyt, Heerlen

Familie

Op 12 oktober 1917 trouwde hij voor de eerste keer. In Kerkrade trad hij in het huwelijk met Paulina Kemmerling, dochter van Johan Kemmerling en Anna Maria Schings. Zijn echtgenote werd op 17 januari 1895 te Kerkrade geboren en overleed reeds op 12 augustus 1942 aldaar in de leeftijd van 47 jaar. Ze werd in Chevremont begraven. Hierna trouwde hij voor de tweede keer. Nu huwde hij Josefina Lipovsek, dochter van Johann Lipovsek en Josefina Terjantschitsch en weduwe uit een eerder huwelijk met Ignaz Budna.⁸ Josefina werd op 5 november 1894 geboren in Verdnik in Kroatië geboren en ze overleed op 1 juni 1984 te Kerkrade, 99 jaar oud. Karl Schriebl overleed op 12 oktober 1975 te Kerkrade en werd te Chevremont begraven.

Werk en muziek

Van 1918 tot 1919 was Karl korte tijd woonachtig in de 'oude Hopel' aan de Hopelerweg D 68. Hij werkte in die tijd als herbergier en als mijnwerker met werknummer 1773.⁹ Later woonde hij in de Kerkradse wijk Chevremont in de Lichtenbergsstraat 79 naast G.B. Budna op nr 77.¹⁰ Voor die tijd woonde hij tien jaar lang in de Verenigingsstraat op de Vink onder Kerkrade.¹¹ Van 1917 tot 1939 was hij werkzaam op de mijn Laura & Vereniging te Eygelshoven. Aanvankelijk werkte hij als houwer, later als schachthouwer, locomotiefmachinist en tenslotte als schietmeester. In zijn hele werkzame leven 'maakte' hij niet één 'boemelschiech'.¹²

Karl Schriebl en Jos Hupperts

Zijn muzikale carrière begon reeds in 1900 te Ligist, in 1904 werd deze voortgezet in Berlijn, van 1908 tot 1912 verbleef hij in Amerika en vanaf 1913 was hij als muzikant actief in Heerlen en Kerkrade.

500 jaar Reformatie

KOOS LINDERS

Drs. Koos Linders is theoloog, historicus en secretaris van de redactie van dit tijdschrift.

Karl thuis genietend van zijn pensioen...¹⁵

Na zijn pensionering in 1939 was hij actief als professioneel muzikant met een eigen orkestje met zijn zonen Hans en Karl. Het trio gaf optredens tot in 1944. In 1947 had hij zijn eerste optreden voor de ROZ, daarna bij de Vlaamse Omroep en de NWDR (Nord West Deutscher Rundfunk). Het eerste gezamenlijke optreden met Jos Huppertz vond plaats in 1953. Hun eerste plaat verscheen in 1955.

De 'Schneewalzer' uit 1961 was hun grootste succes en werd met een gouden plaat bekroond.¹³ Overigens ontstond over dit werk later een rel wie dit werk reeds vóór 1922 gecomponeerd zou hebben.¹⁴

Jos Huppertz

'Koempel' Joseph (Jos) Huppertz werd op 27 januari 1915 geboren in het nabijgelegen Duitse Herzogenrath. Hij was tien jaar toen hij begon met het bespelen van de accordeon. Toen hij zestien was, speelde hij in zijn vrije tijd al in tal van gelegenheden en sleepte op concoursen vele eerste prijzen in de wacht.¹⁶ Van beroep was hij eerst bovengronds mijnwerker. Vanwege een reumatische aandoening had hij vanaf zijn 18e levensjaar een beperkt gezichtsvermogen. Daarom maakte hij van zijn hobby zijn beroep en verdiende hij de kost als beroepsmuzikant. Beide musici kenden elkaar reeds langer, maar pas vanaf 1953 werkten zij nauw samen. In 1956 kwam hun eerste grammofoonplaat uit en zij bouwden daarna een heel repertoire op van meer dan 50 singles, ep's en elpees.¹⁷ Zij speelden zowel in zalen als in cafés, regelmatig onder andere in dancing 'Wilhelmina' in Heerlen en café Jongen in Merkelbeek die met deze optredens adverteerden in het Limburgs Dagblad.¹⁸ Jos Huppertz overleed op 3 januari 1994 in Heerlen, 78 jaar oud als echtgenoot van Maria Christina Peeters.¹⁹ Voor beide muzikanten geldt dat hun voor- en achternamen vaak door elkaar gebruikt werden en ook verkeerd gespeld. Bijna alle platenhoezes vermelden hen als (Duo) Schriebl en Hupperts en op herinneringsprentjes en soms in advertenties ook als Karl (Carl) en Jos.

In 2017 wordt herdacht dat de Augustijner monnik Maarten Luther in 1517 zijn stellingen publiceerde, die zouden leiden tot de Reformatie in Europa.

In 2009 werd de Pancratiuskerk in Heerlen verbouwd en was de Protestantse kerk aan het Tempsplein in Heerlen gastvrouw van de Pancratiusparochie voor de zondagse eredienst. Uit consideratie voor hun protestantse broeders en zusters zouden de katholieken geen wierook gebruiken tijdens de liturgie. In 2017 bood diezelfde kerk gastvrijheid aan de Carnavalsvereniging van het Eikenderveld om een mis te vieren in het dialect.

Dat is wel eens anders geweest. In deze 'Uitgelicht' volgt een kort overzicht van '500 jaar Reformatie in Parkstad'.¹

Protestantse kerkvorming kwam in het Limburgse Maasdal vóór de Maasveldtocht van Frederik Hendrik in 1632 slechts sporadisch voor, bijvoorbeeld in Maastricht, Weert, Roermond en Venlo. De Spaanse militaire successen tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) maakten al snel een einde aan het bestaan van deze gemeenten.²

De Maasveldtocht van Frederik Hendrik bracht het huidige Limburg grotendeels onder het gezag van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Venlo, Roermond en Maastricht (na beleg) gaven zich over. Slechts enkele enclaves, waaronder Schaesberg, bleven Spaans. Het Partagetractaat regelde in 1661 de verdeling van de landen van Overmaze in een Staatse en Spaanse partage: enige gebieden bleven onverdeeld.³ De godsdienstwetten van de Republiek werden aan de veroverde gebieden opgelegd: alleen de 'ware gereformeerde religie' met een calvinistische oorsprong en later Nederlandse Hervormde Kerk genoemd, werd als officiële kerk erkend, de andere kerkgenootschappen werden geduld.

De Staten-Generaal van de Republiek gingen voortvarend met de protestantisering te werk. Op 4 oktober 1632 verzochten zij de Haagse predikant Philip Ludovicus '...om te willen sich begeven naar Maestricht, ende aldaer een beginsel te maecten met d' oprechtinge van het kerckewerck'.⁴ In de Prolegomena van het eerste notulenboek van de Classis Maastricht kregen de Staten-Generaal het verzoek om 'remedie' te geven 'tegen de paepen, die ons op haere preekstoelen so grouwelyk lasteren en verdoemen ons noemende valsche leraers, waermede het Volck tegen ons verbittert wort.' In diezelfde Prolegomena wordt in artikel 6 het volgende bepaald: 'De leercamers en Sacristien sullen in alle Kercken, sowel voor die van de Religie, as papisten openstaen'.⁵ Bij de vrede van Munster in 1648 werd de vrede getekend tussen Spanje en de Republiek. In datzelfde jaar, op 7 november, besloten de Staten Generaal om de Kerkeraad van Maastricht te 'authoriseeren om te disponeren vier Predicanten n.l. voor de kercken van Valkenburg, 's-Hertogenrade, 's-Gravenvoeren en Herle'.⁶

Tekening: Dominee T. Biebericher (1902-1925)

Noten

- Tijdens de dagelijkse treinrit van Maastricht naar het oude station Eygelshoven, gelegen aan de achterzijde van villa 'Glück Auf' te Eygelshoven, schreef hij zijn gedichten
- Hij is geboren op 20 juli 1915 in Kerkrade, overleden 4 oktober 1998 Schaesberg, gehuwd met Leni Raats.
- Officieel 'Huppertz', maar op de uitgebrachte grammofoonplaten werd altijd 'Hupperts' geschreven.
- Zie: <https://de.wikipedia.org/wiki/Schneewalzer>, gezien in april 2017.
- Zij was een dochter van Georg Schriebl en van Barbara Kringler.
- Lokaal ook wel 'Kwejtshbuul' of 'Tresack' en regionaal als 'Buikorgel' of 'Knoppenkast' bekend, al dan niet met een uitgebouwde (blaas)balg, met vier of vijf rijen knoppen. Voor het bespelen hoefde je geen muziek te kunnen lezen, voor een accordeon wel.
- Jan Engelen, *Heerlen, Een geheugen voor de toekomst* [Zaltbommel 1995], 53.
- Ignaz Budna werd rond 1887 geboren in Oostenrijk in Dovsko in de Steiermark. Hij was een natuurlijke zoon van Anna Budna en overleed op 14 februari 1942 te Kerkrade/Chevremont, 55 jaar oud.
- Wim Nolten, *De Hopel.....een plekje apart* [Heerlen 1982], 71.
- NUHA Adresboek voor Kerkrade 1965, VI/37 Schreurs-Sporck; VIII/27.
- René van Zandvoort (red.), e.a., *Sjevemet ós Hemet* [Kerkrade 2003], 40, foto 41. NB: Aldaar wordt abusievelijk vermeld dat Karl één jaar in Amerika verbleef in plaats van vier jaar en als adres de Lindenlaan in plaats van de Lichtenbergstraat.
- '70 jaar muzikant', in: *De Mijn*, 12 [1967] 5, september, 111.
- 'Harmonica-virtuoos', in: *De Mijn*, 6 [1961], 1, maart, 35.
- Ingezonden artikel door 'Permanus' uit Heerlen in: *Limburgsch Dagblad*, 1 november 1969.
- 100 jaar wonen; Honderd jaar wonen bij Wonen Zuid*, september 2010, 103.
- Zie onder andere: <http://accordeon.hansnl.nl/nl/accordeonisten/item/37-schriebl-en-hupperts-limburgs-harmonicaduo-uit-duizenden> en <http://www.trekzakenzo.nl/schriebl-hupperts>, gezien in april 2017.
- Zie voor een volledig overzicht van hun singles (1956-1978) <http://www.nldiscografie.nl/schriebl-en-hupperts> en de andere werken op http://rateyourmusic.com/artist/schriebl_and_hupperts, gezien in april 2017.
- Limburgs Dagblad*, 13 november 1954 en 29 juni 1963
- Limburgs Dagblad*, 4 en 6 januari 1994. Met dank aan Diane Smeets-Habets en Roelof Braad.

Interieur van de in 1839 gebouwde Hervormde Kerk aan de Klompstraat, die na 1932 in gebruik was bij de Deutsch Evangelische Gemeinde. De kerk is in 1949 afgebroken. Foto: Rijckheyt, Heerlen

Noodkerk van de Hervormde Gemeente aan de Staatsmijnstraat in Terwinselen. Foto: Rijckheyt, Heerlen

De ingebruikneming van de Pancratiuskerk ging (letterlijk) niet zonder slag of stoot. Toen de Maas-trichtse predikant Ludovicus een maand voor de aanstelling van de nieuwe predikant in Heerlen aldaar zou gaan preken, 'heeft hem de paep onverhoeds en stilzwijgend bij de kop gevat' en moest hij door de drossaard uit zijn benarde positie bevrijd worden. De pastoor zou bij deze schermutseling gewond geraakt en gevlucht zijn. Pas aan het einde van het jaar waagde hij het terug te keren naar Heerlen.⁷ Op 4 juni 1649 werd de uit het Land van Gulik afkomstige Wilhelmus Nobisius als eerste predikant in Heerlen 'in synen dienst bevestigd door Petrum Fellingheram'.⁸ Met het gelijktijdig gebruik van de Pancratiuskerk door katholieken en protestanten begint de periode van het simultaneum.⁹ Na het Partagetractaat bleef Heerlen Staats en kregen de protestanten het alleen-

gebruik van de Pancratiuskerk. Pastoor Renckens week uit naar het Spaanse Schaesberg waar hij een 'schuurkerkje' bouwde dat in 1666 vervangen werd door een grotere kerk voor zijn omvangrijke parochie.¹⁰ Voor Heerlen, dat vanaf 1815 deel uitmaakte van het koninkrijk der Nederlanden, duurde het simultaneum met onderbrekingen van de Franse bezettingsperiodes tot 1830, toen het grootste deel van Limburg zich aansloot bij de Belgische opstand tegen Noord-Nederland. In dat jaar werd dominee Preusser gedwongen de Pancratiuskerk te verlaten. In 1835 besloot de Belgische regering protestantse kerkjes te laten bouwen (de zogenaamde 'Leopoldskerkjes'), onder andere in Heerlen. Op 22 april 1838 kon aan de huidige Klompstraat in Heerlen door de Hervormde gemeente een eigen kerkje in gebruik genomen worden.¹¹ De bouw werd mogelijk gemaakt door subsidies van het Belgische en het Nederlandse Gouvernement en van de gemeente Heerlen.¹² In de periode van het simultaneum waren conflicten en plagerijen aan de orde van de dag: de inrichting van de kerk, de tijden waarop katholieken en protestanten de kerk mochten gebruiken voor de eredienst, het klokkenluiden, de toedeling van de kerkbanken, de heiligenbeelden en altaren, het onderhoud van de kerk enzovoort.¹³ Bij menig conflict werd geweld gebruikt.

In de twee eeuwen tot 1839 kende de grensregio Limburg een voortdurende wisseling van heersers. Beurtelings vielen zij onder het gezag van onder andere Oostenrijk, Spanje, Frankrijk, het nieuwe België en de Republiek. Deze machtswisselingen werden door de bevolking enigszins gelaten ondergaan en men richtte zich op het eigen dorp of de eigen stad als het echte 'patria'.¹⁴ De monstrueuze oplossing van de conferentie van Londen, waar besloten werd om het huidige Nederlands Limburg bij Nederland te voegen en tegelijkertijd lid te laten zijn van de Duitse Bond (tot 1867), is een voorbeeld van deze verboddeling. Het enige dat hen ook in deze eeuwen met elkaar verbond was hun katholieke geloofsovertuiging, en juist die werd in de periode van de protestantisering in hun ogen geweld aangedaan.¹⁵ Niet alleen het gebruik van hun kerken door de protestanten, maar ook de 'calvinisering' van openbare ambten en onderwijs werden beschouwd als een regelrechte aanval op hun eigenheid en verklaren de dikwijls felle reacties van de katholieke Limburgers op de 'Hollandse protestanten'. Van een protestantisering van de Staatse Landen van Overmaze was echter nauwelijks sprake.¹⁶

Halverwege de 19^e eeuw, toen de protestanten in de regio Heerlen hun eigen kerkje en dus hun eigen plekje hadden, werden de verhoudingen allengs wat

vreedzamer. De pastoor en de dominee gingen bij elkaar buurten.¹⁷ In 1884 publiceerde de hervormde dominee J. Jongeneel een vormenleer en woordenboek van het Heerlens dialect waarin hij onder meer de verdraagzaamheid van de katholieken jegens 'andersdenkenden' opmerkt.¹⁸ Aan deze betrekkelijk kalm voortkabbellende situatie kwam een einde bij de komst van de mijnen.

De ontdekking van rijke kolenlagen zorgde er in een rap tempo voor dat tussen 1899 en 1927 zowel particuliere als Staatsmijnen werden opgericht. Voor deze mijnen was veel mankracht nodig, mankracht die niet in de streek voorhanden was. Duizenden jonge mannen stroomden toe om in de mijnen een bestaanszekerheid te vinden. Het leidinggevend kader moest vooral uit het buitenland en uit Noord-Nederland betrokken worden. Gezien de bevolkingssamenstelling van het noorden van ons land waren de nieuwkomers voornamelijk protestanten, die in een 'Roomse Mijnstreek' terecht kwamen. Illustratief voor deze ontwikkeling in aantallen is de gemeente Heerlen: in 1899 behoorden 86 inwoners tot een van de protestantse kerkgenootschappen, in 1909 894 en in 1930 7180 inwoners.¹⁹ Het kerkje aan de Klompstraat bleek al snel te klein en het werd voor één predikant ondoenlijk om de zich ruimtelijk en qua aantal sterk uitgebreide gemeente pastoraal te bedienen. Tussen 1915 en 1955 werden tal van (eerst houten) hulpkerkjes gebouwd, onder andere in Treebeek, Hoensbroek, Brunssum, Nuth en Terwinselen en er werden nieuwe predikanten aangetrokken.²⁰ Ook andere protestantse kerken manifesteerden zich in de Oostelijke Mijnstreek. Vanaf 1906 kwamen een aantal gereformeerden in Terwinselen bij elkaar in een woning van een van de leden. Aanvankelijk werden zij vanuit Venlo bediend, maar de roep om een eigen kerk werd steeds luider, gezien de groei van de gereformeerde gemeenschap. In 1914 kregen zij een eigen kerk aan de Bekkerweg in Heerlen en kon in 1915 de gemeenschap als zelfstandige gereformeerde gemeente geïnstitueerd worden. De Gereformeerde Kerk te Treebeek werd op 26 oktober 1919 geïnstitueerd vanuit de Gereformeerde kerk te Heerlen.²¹ De Lutherse gemeenschap in de Mijnstreek bestond aanvankelijk voornamelijk uit Duitse mijnwerkers die vanuit de Lutherse gemeente in Vaals bediend werden. In 1925 vestigde dominee J. Kupfernagel zich vanuit Vaals in Heerlen en in 1928 kon een klein evangelisatiegebouw aan de Meezenbroekerweg betrokken worden. Staatsmijnen bouwde op eigen terrein een houten kerkje aan de Heugerstraat in Brunssum, dat door de Lutherse gemeente betrokken kon worden.²²

Wat de doopsgezinden betreft: 4 oktober 1926 geldt als de officiële oprichtingsdatum van de Doopsgezinde Kring Treebeek-Heerlen-Maastricht.²³ Vanaf 1936 kon de Kring een ruimte huren in het gebouw van de vereniging 'Christelijk Tehuis' aan de Tempstraat 24 (nu Dr. Poelsstraat) te Heerlen. In 1939 kon uiteindelijk de bouw van een Doopsgezinde kerk aan de Laan van Hövell tot Westerflinter in Heerlen gerealiseerd worden.

Ook nieuwe Evangelische bewegingen en kerken vonden hun weg naar de Mijnstreek en stichtten daar gemeenschappen, tot op de dag van vandaag. Voorbeelden zijn het Leger des Heils (1920), de Baptistengemeente (1925) en de Gemeente Gods beweging, die al vanaf 1927 een eigen kerk had te Abdisschenbosch.²⁴

In 1932 nam de Hervormde Gemeente de nieuwe kerk aan het Tempersplein in Heerlen in gebruik en kon het oude kerkje aan de Klompstraat gesloten worden.²⁵ Vermeldenswaard is, dat Staatsmijnen de kerkgenootschappen te hulp schoot bij de bouw van (hulp)kerken en daarbij geen onderscheid maakte tussen protestant en katholiek. Ook keerden zij jaarlijks per werknemer aan de kerken een bedrag uit voor pastorale en diaconale hulp.²⁶

De protestantse kerken hechtten bovendien grote waarde aan eigen scholen. Aan het begin van de 20^e eeuw bestonden er in de regio Parkstad slechts enkele katholieke bijzondere scholen, terwijl het 'openbaar' onderwijs feitelijk katholiek was. Daarom werd in 1912 onder leiding van ds. Biebericher de 'Vereniging tot Stichting en Instandhouding van Hervormde Scholen' opgericht. Het doel van de vereniging was de stichting en instandhouding van Protestantse Christelijke scholen te Heerlen, Kerkrade, Eygelshoven, Schaesberg en Nieuwenhagen. Er verreezen scholen voor basis- en ULO-onderwijs en in 1947 werd het Grotiuscollege voor Protestants Voortgezet Onderwijs in Heerlen opgericht.

In het algemeen sloten protestante mijnwerkers zich aan bij de in 1907 opgerichte interconfessionele Algemene Bond van Christelijke Mijnwerkers. In 1918 scheidden zij zich toch af en stichtten zij de Protestants Christelijke mijnwerkersbond en de Gereformeerde Mijnwerkersbond omdat zij bezwaar hadden tegen het interconfessionele karakter van de ABCM. Het eigenlijke motief lag in hun constatering dat de ABCM 'in werkelijkheid overwegend confessioneel en wel roomsch' was.²⁷ Katholieke leiders op hun beurt stoorden zich aan het feit dat de directies en hoger kader voornamelijk uit protestanten bestond. Pater Ritzen OFM, medewerker van Poels, vermoedde zelfs dat er sprake was van

een ‘Protestantse samenzwering’ in de persoon van mr. Frowein, voorzitter van de directie van de Staatsmijnen en tevens president-kerkvoogd van de Centrale Hervormde Gemeente Mijnstreek, die al manipulerend protestanten zou voortrekken. Poels heeft dat later tegengesproken. Poels zelf had een goede relatie met zijn protestantse collega’s, ofschoon hij hen verweet teveel tegen het vermeende Roomse gevaar te preken in plaats van gezamenlijk te strijden tegen het socialisme.²⁸ In feite leefden protestant en katholiek beleefd naast elkaar. Alleen onder de grond werkte men nauw samen.

De kentering vond plaats na de Tweede Wereldoorlog, waarbij ontwikkelingen als ontzuiling, deconfessionalisering en ontkerkelijkheid die zich ook in Limburg deden gevoelen, een overwegende rol

speelden. Vooral na de sluiting van de mijnen verrok veel leidinggevend kader (overigens niet alleen protestanten) naar elders voor emplooi. Sluiting en herbestemming van kerken was een van de gevolgen van deze ontwikkeling. De afnemende maatschappelijke rol en positie van de katholieke kerk ten gevolge van de mijnsluitingen en een aarzelend toenemende oecumenische houding bracht protestant en katholiek nader tot elkaar. ‘De tweede en derde generatie neemt het dialect over, de afstand tot kermis en carnaval wordt kleiner’, zo schreef J. de Vries uit Heerlen in 1962 in het ‘Mijnstreeknummer’ van het Sociologisch Instituut van de Nederlandse Hervormde Kerk.²⁹ 55 jaar later vond de ‘Carnavalsmis’ plaats in de gastvrije Protestantse Kerk van Heerlen als voorlopig sluitstuk van integratie.

Noten

- 1 Met dank aan Roelof Braad voor zijn waardevolle adviezen.
- 2 P. Nissen, ‘Religie en kerk in het Limburgse Maasdal’, in: P. Tummers e.a. (red.), *Limburg. Een geschiedenis* [Maastricht 2015], III delen, deel II, 117-146. Voor een gedetailleerde beschrijving van het begin van de hervorming in Limburg zie: W. Bax, *Het protestantisme in het bisdom Luik en vooral te Maastricht 1505-1557*. Twee dln. [Den Haag 1937].
- 3 J. Haas, *De verdeling van de landen van Overmaas. 1644-1662. Territoriale desintegratie van een betwist grensgebied* [Assen 1978], 239.
- 4 Besluit geciteerd uit A. Postma - Van Leeuwen e.a. *Hervormde Gemeente van Heerlen 1649-1949* [Zaltbommel 1949], 2. Postma, 4.
- 5 Postma, 12 e.v.
- 6 Ibidem. Vgl. W. Munier, *Het Simultaneum in de Landen van Overmaas. Een uniek instituut in de Nederlandse kerkgeschiedenis* [Leeuwarden 1998], 86.
- 7 Postma, 13.
- 8 De regel was dat daar waar er twee kerken waren, er een voor de gereformeerde eredienst moest worden gereserveerd. Munier [1998], 87.
- 9 E. Ramakers, ‘Pastoraal in Schaesberg in de zeventiende eeuw’, in: *LvH* 33 [1983] 2, 25-39, 28.
- 10 W. Munier, ‘Het einde van het simultaneum in vier plaatsen met bijzondere aandacht voor Heerlen’ in: *LvH* 54 [2004], 4, 113-133, 130.
- 11 Zie voor de berekening: Postma, 36.
- 12 W. Munier, ‘Simultaan maar gescheiden. Wederwaardigheden en in rond de Heerlense Pancratiuskerk in de Staatse tijd (1632-1794)’, in: *LvH* 53 [2003], 2, 50-67, passim.
- 14 P. Orbons en L. Spronck, ‘Limburgers worden Nederlanders. Een moeizaam integratieproces’, in: A. Knotter (red.), *Dit is Limburg! Opstellen over de Limburgse identiteit* [Zwolle 2009], 33-60, 43.
- 15 P. Nissen, ‘Constructie en deconstructie van het katholieke Limburg’ in: Knotter [2009], 99-114, 103v.
- 16 P. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* [Hilversum 2000], 214 e.v.
- 17 Postma, 37.
- 18 J. Jongeneel, *Dorpspraak van Heerle. Vormenleer en woordenboek met taal- en geschiedkundige inleiding en bijlagen* [Heerlen 1884], XX. Toch was niet alles koek en ei. Visitatieverlagen van onder andere ds. Van Rossem berichten over misstanden op de protestantse begraafplaatsen rondom Heerlen in de jaren 1912-1915: slecht of geen onderhoud, bijna onbereikbaar, geen huisje om op te baren. Zelfmoordenaars krijgen een plekje op of naast het protestantse kerkhof. Na interventie van het provinciebestuur werd de situatie verbeterd. T. Korporaal, *Na duisternis licht. Protestanten in Zuid Limburg op weg naar 2000* [Eindhoven 1994], 39-42.
- 19 www.Volkstellingen.nl. geraadpleegd 17 april 2017.
- 20 J. Marrell-Jennekens, *Macht en onmacht, een beeld van de Staatsmijnen in Limburg 1900-1974* [Nijmegen 1987]. Doctoraalscriptie Katholieke Universiteit Nijmegen, Faculteit Culturele en Sociale Antropologie, 29 e.v.
- 21 Korporaal [1994], 134 e.v.
- 22 www.lutherslimburg.nl/lim_kerk-basis-Heerlen.html. Geraadpleegd 21-4-2017.
- 23 LD, 28 mei 1976.
- 24 Opvallend is de veelkleurige kerkelijke situatie in het ‘mijndorp’ Treebeek, waar

- zich veel ondergronders en leidinggevend personeel uit verschillende streken van Nederland vestigden, vgl. R. Braad, ‘50-jarige evangelische Gemeente van God; Treebeek en de vijftigjarige evangelische Gemeente van God aan de Maanstraat’, in: *Brunssumse Geschiedenissen* [Brunssum 2002], 95-104.
- 25 De oude kerk is tot de sloop in 1949 nog gebruikt door de Duitsch-Evangelische Gemeente (1932-ca. 1937) en na de Tweede Wereldoorlog tot de verkoop aan V&D aan de R.K. Vereniging ‘Huishoud- en Industrieschool te Heerlen e.o.’ RhH, archief 194 Hervormde Gemeente Heerlen etc. 1649-1950, inv.nrs. 210-213.
- 26 T. Korporaal, ‘De subsidiëring van de bouw van protestantse hulpkerken in oostelijk Zuid-Limburg door de Staatsmijnen’, in: *LvH*, 48 [1998] 3, 65-81; T. Korporaal, ‘De subsidies van de Staatsmijnen aan de protestantse gemeentes in oostelijk Zuid-Limburg’, in: *LvH*, 48 [1998] 1/2, 31-44.
- 27 *De Protestants Christelijke Mijnerker*, 17 mei 1919, gecit. in: R. Dieteren, *Mens en mijn. Een halve eeuw strijd, groei en bloei van de Nederlandse Katholieke Mijnerwerkersbond* [Heerlen 1953], 120.
- 28 J. Colsen, *Poels* [Roermond-Maaseik 1955], passim, vooral 507. De ‘oververtegenwoordiging’ van protestanten gold vooral de Staatsmijnen, bij de particuliere mijnen was het beeld genuanceerder. Na de Tweede Wereldoorlog werd ook de directie van de Staatsmijnen ‘katholiek’. Vgl. W. Rutten, ‘Kopstukken. Het topkader van de Nederlandse steenkolenmijnen, circa 1900-1974’, in: *Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg 2016* [Zwolle/Maastricht 2016], 60-107, 106 e.v.
- 29 Geciteerd in Korporaal [1994], 49.

AANGESTIPT...

ROELOF BRAAD, ANITA QUADACKERS, SANDER VAN DAAL EN WIM NOLTEN

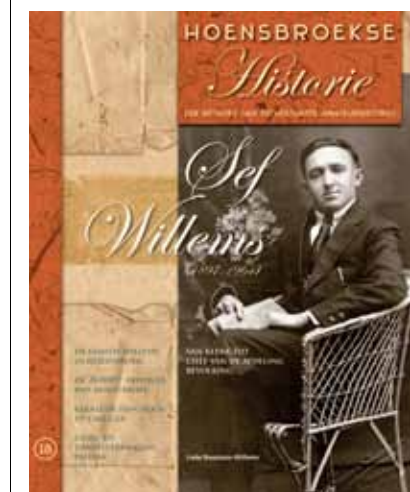

Voor en na Worringen: Een militair-politieke geschiedenis van de Landen van Overmaas en Maastricht tot aan de Nederlandse Opstand (1568)

Door: K.M.H. Mosmuller, [Heerlen, Lisodde 2016], 104 p., kleur geïll., registers, ISBN: 978-90-803970-5-7. Prijs onbekend.

Wie snel een overzicht van de geschiedenis van Zuid-Limburg over de periode 1288-1568 wil krijgen, maakt met dit werkje kennis met de belangrijkste gebeurtenissen op politiek en militair gebied. De roerige late middeleeuwen worden compact en goed beschreven. De auteur geeft aan dat het een verdere uitwerking is van het eerste hoofdstuk van zijn boek *Krijgsbedrijven in een lappendeken* [Heerlen 2014] en dat er op deze nieuwe uitgave nog drie delen volgen. Het is jammer dat in dit deel de 16de eeuw voor de Landen van Overmaas nog nauwelijks is uitgewerkt. Ik ga ervan uit dat dit in het tweede deel zal volgen. Riskant (in

verband met auteursrecht) vind ik dat de afbeeldingen vooral uit wiki's gelicht zijn. En wat ook jammer is, is dat de afbeeldingen vaak van te lage resolutie blijken om te drukken. Vooral op de pagina's 15, 22, 64 en 77 levert dat onscherp beeld op. Maar desondanks: lezenswaardig en aan te bevelen voor de Limburgensia-boekenkast! [RB]

Hoensbroekse Historie no. 18: Sef Willems (1897-1964)

Door: Lieke Boumans-Willems [Hoensbroek 2017], kleur geïll., 44 blz., ISBN/EAN: 978-90-823786-7-2. Prijs: € 7,50. Verkrijgbaar in de boekhandel. Verkooppunten of bestellen via de webshop: www.hoensbroeksehistorie.nl

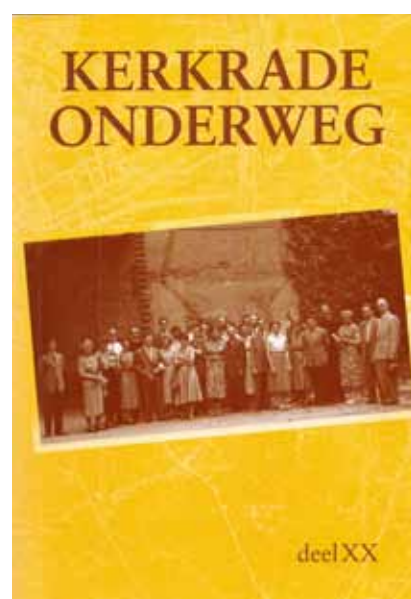
Onlangs verscheen deel 18 uit de reeks ‘Hoensbroekse Historie’ onder de titel *Sef Willems (1897-1964)*. In dit deel wordt het verhaal verteld van Sef Willems. Trouwe lezers van de tijdschriften uit deze reeks zijn deze Sef als eens tegengekomen, zij het terloops. In deel 11 van ‘Hoensbroekse Historie’, *Chique jongedames*, vertelt Lieke Boumans-Willems, auteur en

vormgever van Hoensbroeks Historie het levensverhaal van Maria Voncken. Zij krijgt verkering met Sef Willems en trouwt in 1930 met hem. Zij krijgt vijf kinderen. Het Limburgs Dagblad wijdt op 18 november 2015 een paginagroot artikel aan deze uitgave. Dit artikel eindigt met de woorden: ‘Hoe het verder gaat met Maria en Sef vertelt deze Hoensbroekse Historie niet.’ Nu meer dan anderhalf jaar na dato, kan men in deel 18 lezen over het leven en werk van deze Sef Willems.

Sef is de vijfde generatie Willems in Hoensbroek. Het verhaal begint in 1800, wanneer Blasius, de betovergrootvader van Sef vanuit Merkelbeek in Hoensbroek komt wonen. Daarna passeren Sefs overgrootvader, grootvader en vader de revue tegen de achtergrond van hun tijd. Sef wordt geboren in 1897 als zevende kind van zijn ouders. In 1930, na meer dan twaalf jaar verkering, trouwt hij met Maria Voncken die in deel 11 al genoemd werd. Sef is aanvankelijk kantoorbediende en vanaf 1918 werkzaam als ambtenaar bij de gemeente Hoensbroek. Daar werkt hij zich in ruim veertig jaar op tot chef afdeling Bevolking. Daarnaast is hij zeer actief in het Hoensbroeks verenigingsleven: onder meer in Kerkelijk Zangkoor St. Caecilia en Zang- en Toneelvereniging Paluda. Vooral de geschiedenis van het kerkelijk zangkoor is bijzonder te noemen omdat de auteur de beschikking had over archiefstukken en foto's waarin zij informatie uit de begintijd van dit koor vond. En juist uit die begintijd is bijzonder weinig bekend. De foto's en de andere archiefstukken zoals zangboekjes en dergelijke schet-

sen een mooi beeld van een levendig verenigingsleven en van de actieve rol die Sef hierin speelde. Sef Willems overlijdt in 1964. Hij is 66 jaar oud geworden.

Dit interessante levensverhaal wordt zoals we dit gewend zijn in de serie Hoensbroekse Historie verteld tegen de achtergrond van het dagelijkse leven in Hoensbroek in die tijd en geïllustreerd met heel veel foto's. Hoensbroekse Historie deel 18 is opnieuw een aanrader voor de liefhebber van onze lokale geschiedenis. [AQ]

Kerkrade Onderweg XX

Door: H. Beunen en H. Kengen (red.). Kerkrade 2016. ISBN 978 90 70246 60 0. Geïll. Prijs € 16,50. Verkrijgbaar bij de boekhandels in Kerkrade.

Voor het twintigste deel van de reeks 'Kerkrade Onderweg' is een speciale insteek gehanteerd. Anders dan in de voorgaande edities is er bij deze lustrumeditie gekozen voor een twintigtal portretten van personen die op uiteenlopende wijze een bijzondere rol vervulden in de Kerkradse en Eygelshovense samenleving. De portretten van deze markante personen zijn geschreven door vertegenwoordigers van de Historische Kring Kerkrade en Stichting Eygelshoven door de Eeuwen heen en geplaatst tegen de achtergrond van de historische context.

De beschreven personen waren van lokale betekenis of werden internationaal bekend en kwamen uit allerlei achtergronden, of die nu cultureel, economisch, godsdienstig, maatschappelijk, politiek of sportief was. Tevens is het boek, waarin gewezen wordt op het feit dat in feite iedereen verhalen kan vertellen over overleden voorouders, een uitnodiging om voor komende edities alvast verhalen vast te gaan leggen. In het boek worden individuele portretten geschetst van onder meer burgemeester Hubert Joseph Boijens, voetballer en voetbaltrainer Wiel Coerver, gynaecoloog en obstetricus dr. Gerard Kreijen, kloosterzuster Epiphana, architect Jozef Fanchamps en kunstenares Marianne van der Heijden. Daarnaast is er ook aandacht voor familieverbanden zoals het familiebedrijf Wijnen Eldorado en de vier zussen die bekend stonden als de Dames Deutz. Als een soort bijlage is een groepsfoto met een korte beschrijving van de leden van de Kerkradse Kunstkring toegevoegd. Het boek vertelt de verhalen van deze personen en zal bij menig Kerkrade-naar herinneringen oproepen. [SvD]

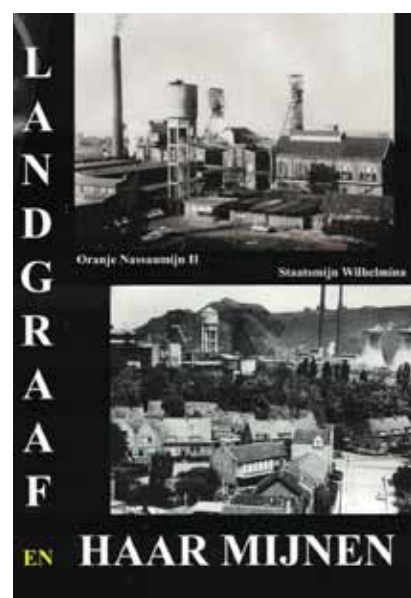
De Schaesbergse mijn ON II Ich han ze gekank Staatsmijn Wilhelmina waar och van der Sjeet.

Door: Jo Odekerken (red.). [Landgraaf 2016], 239 p., geïll., zwart/wit- en luchtfoto's. Prijs: € 17,50.

Omdat het eerdere themaboek 'Landgraaf en haar mijnen' van 2015 was uitverkocht, publiceerde Heemkundevereniging Landgraaf een nieuwe editie. Dus is er nu voor diegenen die toen geen boek over mijnen van Landgraaf konden bemachtigen een mogelijkheid een meer uitgebreide versie te kopen.

Zoals al in het voorwoord vermeld wordt is het een heel dik fotoboek geworden. De foto's zijn gegroepeerd in 48 thema's. Daarbij zijn interviews opgenomen met oud-mijnwerkers en huisgenoten en toelichtende korte teksten.

Bij het grote aantal zwart-wit foto's komen een aantal dublures voor (p. 10, 199; 36, 203 en 110, 179). De teksten zijn kort en krachtig en afgestemd op het beeldmateriaal. Net als in het voorgaande boek is ook hier de bronvermelding marginaal. Zelfs het bekende boek van Georg Agricola 'De Re Metallico', Basel 1557, ontbreekt (p.10, 328). Wel is er een (met spelfouten) verklarende woordenlijst (p. 239). [WN]

Landgraaf en haar mijnen

Onder redactie van J. Born, 204 pagina's, illustraties in zwart-wit en kleur, luchtfoto's en geïllustreerde plattegronden. [Landgraaf 2015], Prijs: € 19,50. Uitgegeven door Heemkundevereniging Landgraaf met subsidie van de gemeente Landgraaf in het kader van Open Monumentendag 2015.

Ofschoon reeds een jaar geleden uitgebracht en inmiddels uitverkocht, is er op deze plaats toch aandacht voor dit boekwerk. Dit eind september 2015 verschenen boek behandelt maar liefst 38 thema's. Onmiddellijk bekruipt mij een 'déja-vu' gevoel bij het lezen van de tekst(en) en het bekijken van de grote hoeveelheid afbeeldingen. Veel van deze afbeeldingen ken ik omdat zij in de literatuur vaker gepubliceerd zijn, al dan niet met toelichtende tekst.

In het voorwoord is sprake van 1455 omgekomen mijnwerkers (pp. 2, 156, 164) hetgeen aanvechtbaar is. Dit aantal is namelijk sterk afhankelijk van de criteria die men hanteert bij de vaststelling hiervan. Het landelijk gekozen thema van de OMD is niet dwingend en kan, bij gebrek aan bronmateriaal erover, inderdaad zelf ingevuld worden (p. 3). Helaas zijn er onjuistheden ingeslopen bij een aantal foto-onderschriften (p. 6/7: 4 Laura = Julia!) en de bijbehorende tekst (H.J.J.M. Goossens/Wiel Ritzen, p. 6, 126-128), een beetje een vreemde eend in de bijt. Bij de willekeurige volgorde staat ene 'juffrouw Leije jongen Leije' genoemd, maar het is wel een origineel verhaal! (p. 130-138.)

De teksten zijn verlucht met bijpassende afbeeldingen en bieden een inzicht in het dagelijkse reilen en zeilen van een mijnbedrijf, in dit geval de ON II en Staatsmijn Wilhelmina. Fraai is de beschrijving van St.-Barbara (patrones van de tunnelbouwers in het Ertzgebirge) met hele mooie foto's én hun verblijfplaats. Dit thema zou een aparte publicatie waard zijn. De bronvermelding is helaas ondermaats: de (openbare) bronnen (p. 204) vermelden bijvoorbeeld 'Gemeentearchief Landgraaf' of 'SHCL' maar de nadere bronvermelding ontbreekt. Het boek is weliswaar niet bedoeld als wetenschappelijke publicatie, desondanks is een adequate bronvermelding essentieel. De mensen die een exemplaar van het boek wisten te bemachtigen (200 van de 37.376 inwoners van Landgraaf) zullen er blij mee zijn. Overigens is het geen gemis als dit boek niet in de boekenkast staat. Er zijn honderden publicaties over de Limburgse mijnen waar zeer zeker de hier verzamelde informatie en het merendeel van de foto's zijn terug te vinden. [WN]

De kroniek van de familie Logister - Schuncken. Voorouders en nakomelingen

Door: Jos Logister, Venlo/Velden, sept. 2015, gebrocheerd, 156 A5, zwart-wit foto's, geïllustreerd.

Dit boek is ontstaan op basis van *oral history* en voor *eigen* gebruik. Bovendien maakte hij gebruik van 25 internetsites en wat aanvullende literatuur (p. 153/154). Het internet is een *secundaire* bron. Van eigen *primaire* archiefonderzoek is hier geen sprake. Het boek bespreekt 21 onderwerpen en heeft 3 bijlagen. De schrijver zelf noemt het boek geen roman maar een opsomming van feiten en gebeurtenissen en een kroniek (p. 8). Tekstueel valt er nog veel te verbeteren: het boek wemelt van de spelfouten (N'hagen/N'heide, België, etc.) De kwartierstaat op p. 15 is onvolledig en een term als *groot-opa* is in de genealogie onbekend. Hiervoor raadplege men vooral het standaardwerk van Régis de la Haye: *Genealogisch onderzoek in Limburg*. De anekdotes zijn kleurrijk en geven een goed beeld van en inzicht in het leven en werken van voorouders en aanverwanten van de auteur. Zij zijn heel interessant voor familieleden, aanverwanten maar ook voor derden, zoals demografen.

Bronvermelding in een lopende tekst (p.18/19, 31/32) is ongewenst; daarvoor dienen voet- en/of eindnoten. Helaas ontbreekt een namenindex. Bij een dergelijk grote familie is zo een schematisch overzicht zeer welkom. Al met al een aardig boek van, over en voor de naamgenoten van Jos Logister. Het is echter geen werk dat een hoge plaats zal krijgen in de LGB (Limburgse Genealogische Boekenkast). [WN]

Berg aan de Maas Monografie van een Maasdorp. Deel 23

Door: Harry Strijkers, e.a. Uitgave: St. Monografiën uit het land van Sittard i.s.m. St. Charles Beltjens, Sittard 2016

Ofschoon niet direct tot ons verspreidingsgebied behorende is hier een heel interessant boek verschenen over een oud Maasdorp. Het is direct wel een fraai voorbeeld van een publicatie die navolging verdient, zeker ook voor onze regio.

Een zevental auteurs hebben in twaalf zeer verschillende onderwerpen dit dorp 'doorgelicht' in al zijn facetten. Onder redactie van Harry Strijkers, zelf een 'Maaskentjer', en bij ons ook niet bepaald onbekend. Moge ik hier verwijzen naar zijn uitgebreide bijdrage in het (oude) Land van Herle Jrg 52, 2002, afl.3, inzake DSM. Deze uitgave is daarom zo belangrijk omdat het een hernieuwde uitgave betreft van een ouder werk uit 1978, en nu een *actuele* stand van zaken geeft. Ook voor onze regio geldt dat er inmiddels vele nieuwe (deel)publicaties zijn verschenen in diverse (jaar)boeken en bladen. In de loop der tijd zijn veel archiefbronnen ontsloten die voorheen niet bekend waren en soms ook niet beschikbaar. Door meer ontsluiting en toegenomen digitalisering van archiefstukken zijn er nu veel meer mogelijkheden om een nieuwe uitgave te realiseren. Immers: "L'histoire se répète, n'est-ce pas?" [WN]